CERAMICA DE „TIP C“ DIN ARIA CULTURII CUCUTENI *

de *ȘTEFAN CUCOȘ*

Pe parcursul evoluției sale, *cultura Cucuteni* a venit în contact direct, a influențat și a suferit influențe ale culturilor eneolitice din ariile vecine. Interpenetrarea elementelor etnoculturale s-a manifestat îndeosebi prin prezența componentelor estice și nord-estice între care ceramica cunoscută sub numele impropriu de *Cucuteni C* sau *Kammkeramik* [1].

Definită ca element străin pătruns în mediul culturii Cucuteni și designată astfel de către H. Schmidt [2], ceramica de „tip C“ a impus numeroase controverse relativ la originea sa, la raporturile social-culturale dintre noii veniți și autohtoni, la influențele reciproce și însăși asupra momentului contactului acesteia cu purtătorii ceramicii pictate [3].

Deosebită de ceramica cucuteniană și de proveniență estică și nord-estică unanim recunoscută, ceramica de „tip C“ a fost documentată prima dată la nivelul fazei Cucuteni B [4]. S-a crezut chiar că aceasta a pătruns în aria complexului cultural Cucuteni spre sfîrșitul fazei *B*, apoi că a însoțit-o de la începuturile sale [5]. Descoperirile de la *Traian-Dealul Fîntînilor* [6] și cele de la *Calu-Piatra Șoimului* [4] au dus la constatarea că elementul ceramic *C* este prezent de la începuturile fazei Cucuteni A-B.

Cercetările de la *Fedeleșeni* [8] au arătat un contact mai timpuriu, la sfîrșitul fazei Cucuteni A, dar întrucît materialele de aici erau singurele în așezări Cucuteni A, cei mai mult cercetători au opiniat pentru contactul ceramicii pictate cu purtătorii elementului *C* pe parcursul fazelor *A-B* și *B*. Recentele săpături de la *Drăgușeni-Botoșani* [9], descoperirea de la *Tg. Berești-Galați* [10] și aceea de la *Chetrești-Vaslui* [11] au confirmat cercetările de la Fedeleșeni precizînd penetrarea purtătorilor ceramicii de „tip C“ la vest de Prut spre finalul fazei Cucuteni A. Nu este exclus ca cercetările viitoare să dovedească un contact mai timpuriu, cum de altfel susțin unii cercetători [12], așa cum apare pentru aria tripoliană [13].

Ceramica de „tip C“ din așezările fazei Cucuteni A, prezentă mai mult în stare fragmentară, se caracterizează prin tehnica primitivă a pastei și printr-o gamă redusă a formelor și motivelor decorative. Ceramica de la *Fedeleșeni* prezintă o pastă aspră, poroasă, amestecată cu

cochilii pisate și cu o ardere incompletă are culoarea brună-cenușie. Forma unică pînă acum pentru această așezare este *strachina* (fig. 1/1), cu gura evazată, buza tăiată drept și răsfrîntă spre exterior [14]. Decorul executat cu un instrument dințat, probabil de tipul pieptenului, de unde și așa-numitul *decor pectinat,* este dispus pe gît și umăr, iar pe unele vase este asociat cu mici impresiuni de formă neregulată, realizate posibil cu același instrument. Striurile sînt uneori late și de cele mai multe ori înguste și puțin adînci [15].

Formele ceramice de „tip C" și gama motivelor decorative sînt mai bine reprezentate în așezarea de la *Drăgușeni* (fig. 1/3-6). Între forme deosebim vase tronconice cu gura largă, umărul pronunțat, înalt și rotunjit (fig. 1/3, 5), sau vase borcan cu pereții rotunjiți, gura dreaptă sau ușor aplecată spre interior. Cîteva fragmente ceramice documentează și strachina, dar în raport redus față de celelalte forme [16].

Tehnica pastei și arderea sînt oarecum ceva mai bune ca a vaselor de la Fedeleșeni. Pasta este amestecată cu cochilii pisate dar în unele cazuri, deși puține, alături de cochilii s-au folosit ca degresant grăunțe de calcar și cioburi pisate.

Ornamentarea caracterizată în general prin benzi liniare incizate (pectinate) și mici impresiuni, este mai variată și prezintă unele elemente decorative ce se vor regăsi pe ceramica C din așezările fazelor *Cucuteni A-B* și *B*. Un vas cu gîtul înalt, gura largă, evazată și umărul proeminent este decorat în două zone orizontale. Una superioară dispusă pe gît și alta pe umăr. Vasul (fig. 1/5) [17] are buza decorată cu mici alveole, iar pe gît șiruri orizontale de mici impresiuni încadrează semiove din benzi liniare incizate care alternează cu semiove și arcuri din benzi de mici împunsături. Zona decorativă de pe umăr, delimitată sus și jos de benzi liniare orizontale, incizate, prezintă spirale în *S* culcat trasate prin benzi liniare cu un instrument dințat probabil cel folosit și pentru decorul pectinat [18]. Benzile liniare incizate, sau pectinate, sînt dispuse în grupe variate și asociate cu mici împunsături neregulate, impresiuni de formă alveolară, sau cu șiruri de triunghiuri. Pe unele fragmente de vase (fig. 1/6), decorul se compune din benzi liniare orizontale și benzi liniare dispuse în unghi, mărginite de impresiuni neregulate sau de formă triunghiulară. Benzile unghiulare se întretaie la partea superioară sub formă de rețea (fig. 1/6) și dau aspectul de căpriori, sau rămîn cu capetele libere. Un alt motiv, deosebit de frecvent pe ceramica *C* de la *Drăgușeni,* constă în alternarea unor fascicole de benzi liniare orizontale, pectinate, cu două sau trei șiruri orizontale de triunghiuri realizate prin impresiuni (fig. 1/3). Prin același procedeu al benzilor pectinate, pe un fragment din gura unui vas este trasat motivul în ghirlandă asociat la partea superioară, sub buza vasului, cu mici impresiuni alveolare dispuse în șir orizontal [19]. Benzile pectinate în fascicole liniare formează decorul în val simplu, sau val și impresiuni triunghiulare dispuse fie în șiruri orizontale sub buza vasului, fie în dispoziția ondulată a valului (fig. 1/4).

Ceramica de „tip C“ de la *Tg. Bereşti-Galaţi* se reduce la un vas descoperit într-o groapă dintr-o aşezare aparţinînd cronologic fazei *Cucuteni A3*. Vasul are gura largă şi evazată, umărul proeminent, înalt şi rotunjit. Decorul dispus în partea superioară a vasului, pe gît şi umăr, prezintă elemente întîlnite în ornamentarea ceramicii de la *Drăguşeni*, constînd din benzi liniare pectinate şi fascicole liniare orizontale şi în val [20]. Cu toate aceste analogii, vasul de la Tg. Bereşti, de dimensiuni mici, prezintă deosebiri esenţiale atît în ce priveşte tehnica decorului, cit şi compoziţia, culoarea şi arderea pastei. Vasul a fost modelat din pastă cu amestec de scoici pisate, are culoarea cenuşie-gri deschisă, iar decorul este aproape gravat, prezentînd adîncime şi lărgime. Aceste elemente, indică o altă zonă din care au pătruns purtătorii acestuia în sudul Moldovei, iar prin culoarea pastei se apropie mult de ceramica Cernavoda I.

În aşezările fazei Cucuteni A-B, ceramica de tip *C* este prezentă în proporţie cantitativă mai mare faţă de faza anterioară, deosebindu-se calitativ în ceea ce priveşte tehnica pastei, dar şi prin apariţia unor forme şi motive decorative noi. Acest fapt a permis studierea sa mai detaliată şi a determinat o diferenţiere în raport cu subfazele evoluţiei fazei *Cucuteni A-B* [21].

Ceramica *C* din aşezarea de la *Corlăteni* aparţinînd fazei *Cucuteni A-B1* [22], prezintă două forme principale ca în ceramica de la *Drăguşeni* şi *Fedeleşeni*. Sînt vase cu gîtul scund, corpul tronconic, umărul înalt şi rotunjit, în diverse variante şi străchini cu buza rotunjită şi răsfrîntă spre exterior [23]. Lucrate în aceeaşi pastă de culoare brună-cenuşie cu amestec de cochilii pisate, vasele au un decor variat. Aşezat pe buză, pe gît şi partea superioară a umărului, decorul se compune din striuri pectinate orizontal (fig. 1/8 ; fig. 2/7, 2/6), sau vertical (fig. 1/7 ; 2/7), benzi de linii incizate în şiruri oblice (fig. 2/7), fascicole orizontale, sau în val (fig. 1/9), însoţite de unul sau două şiruri de împunsături de formă neregulată sau triunghiulară. Umărul vaselor este decorat cu împunsături aşezate vertical (fig. 1/7), sau oblice superioare (fig. 2/1). Realizate probabil prin ştanţare cu un instrument dinţat, benzile de împunsături decorează şi buza vaselor fiind dispuse în şiruri drepte sau oblice paralele (fig. 2/1).

Aici apare şi decorul plastic propriu ceramicii *C*, prezent prin butoni împinşi din interior şi umpluţi, grupaţi sub buză (fig. 1/7), proeminenţe conice, sau proeminenţe-butoni perechi şi izolate, aplicate pe partea superioară a umărului.

Ceramica *C* din aşezarea Cucuteni A-B de la *Huşi* [24], pe baza puţinelor fragmente găsite, este greu de reconstituit în ce priveşte formele, totuşi se poate observa că fragmentele provin de la vase probabil mari, cu pereţii groşi, cu gîtul scund şi umerii proeminenţi. Decorul constă din crestături oblice pe buză, striuri verticale pe gît şi motivul acelor de brad incizate pe umăr (fig. 11/4). Apare şi decorul realizat prin împunsături, precum şi striuri neregulate pe suprafaţa exterioară a vaselor, dar şi pe cea interioară [25]. Dar tot de aici provin şi cîteva fragmente ceramice din pastă brună-gălbuie cu amestec de cochilii pisate şi ornamentate pe buză cu impresiuni de şnur răsucit [26].

În așezarea de la *Traian-Dealul Fîntînilor* cu o evoluție de-a lungul ambelor faze Cucuteni A-B [27], ceramica *C* prezintă un vădit progres atît prin calitatea pastei, cît și prin varietatea formelor și tehnica motivelor decorative. Executată în pastă cu amestec de cochilii pisate și cu nisip, ceramica *C* are culoarea cenușie-gălbuie, brun-roșcată sau cărămizie-roșcată, fiind prezentă, deși în proporție redusă, și o specie lucrată în pastă cucuteniană cu amestec de nisip.

Formele indică vase mari cu gîtul scund, drept sau ușor evazat, cu buza tăiată drept și umărul proeminent rotunjit și înălțat (fig. 11/3), vase-borcan de dimensiuni ceva mai reduse, cu corpul bombat, gîtul mai mult sau mai puțin scund și ușor răsfrînt (fig. 2/4). Aici a fost documentată și o formă nouă — strachina — sau vasul tronconic în formă de pîlnie retezată, cu gura largă, fundul îngust și pereții groși (fig. 2/3) [28].

Decorul cuprinde elemente variate, asociate parțial pe același vas, iar în afara motivelor și tehnicii ornamentului cunoscute din faza anterioară, apare motivul executat prin impresiuni cu șnurul înfășurat și chiar răsucit. Decorul pectinat acoperă de regulă gîtul vaselor (fig. 2/4 ; 11/3), dar și întreaga suprafață exterioară. Umărul este decorat cu împunsături dispuse în șiruri orizontale, benzi liniare orizontale, incizate, motive unghiulare sau în zig-zag realizate prin ștanțare în tehnica „șnurului fals“ și motive imprimate cu șnurul înfășurat rigid, așezate oblic, în formă de „omidă“, la baza gîtului, sau cu șnurul înfășurat dispus în val (fig. 2/4) [29]. Decorul imprimat cu șnurul înfășurat este așezat oblic pe buza tăiată a unor vase (fig. 2/3), iar pe altele apar crestături și mici alveole. Decorul plastic, sau în relief, se remarcă prin butoni împinși din interior, plini (fig. 11/3), sau găuri-butoni umplute care formează un șir sub buza vasului, precum și prin proeminențe conice izolate (fig. 2/3). Decorul plastic apare asociat cu striuri pectinate vertical pe gît și benzi liniare orizontale pe umăr (fig. 11/3).

Ceramica *Cucuteni C* de la *Calu-Piatra Șoimului* [30] nu poate fi diferențiată în raport cu fazele *Cucuteni A-B* și *B* decît numai pe baza analizei comparative a compoziției pastei, formelor și ornamentelor, datorită lipsei unei stratigrafii certe [31]. Aici apar fragmente ceramice similare ca pastă, forme și motive decorative cu ceramica *C* de la Traian-Dealul Fîntînilor [32], fapt confirmat și prin materialele provenite din cercetările recente [33]. În general sînt fragmente ceramice lucrate în pastă grosieră, aspră, de culoare cenușie-neagră și mai rar roșietică, cu amestec de cochilii pisate. Decorul prezintă motive striate, butoni sau crestături largi sub buză și impresiuni cu șnurul înfășurat [34]. Puținele fragmente ceramice provenite din săpăturile recente, întrunesc caracteristicile ceramicii *C* din așezările fazei Cucuteni A-B. Un fragment dintr-un vas cu gîtul scund, torți verticale mici la baza gîtului și probabil cu umărul înalt și proeminent, preparat din pastă cu amestec de cochilii, dar mai ales granule de calcar, are o culoare brună-cenușie și neagră în ruptură. Buza tăiată drept este ornamentată prin împunsături cu un obiect circular, iar sub aceasta se află un șir de butoni mici. Pe gît sînt striuri orizontale neregulate și dese, iar la baza gîtului și pe suprafața torții sînt impresiuni succesive, oblice, realizate probabil cu un instrument ro-

tund. Sub toartă şi probabil pe umărul vasului se aflau grupe de striuri incizate adînc, regulate şi dispuse într-un motiv unghiular, sau în grupe oblice opuse (fig. 7/1).

În aşezarea de la *Cucuteni-Dîmbul Morii* apare o ceramică din pastă cu amestec de cochilii pisate şi cu decor împuns şi incizat caracteristic ceramicii *C* din aşezările fazei *Cucuteni A-B1* [35]. Pe *Cetăţuia-Cucuteni*, ceramica *C* corespunzătoare nivelului de locuire *A-B* conţine o cantitate mare de nisip în compoziţia pastei şi alături de motivele pectinate şi cele realizate prin împunsături, sînt frecvente motivele executate prin impresiuni cu şnurul [36].

Cu o pondere mai mare în toate aşezările fazei *Cucuteni B*, ceramica de „tip C" prezintă cantitativ un procent sporit în faza *B1* şi la începutul fazei *B2* pentru ca spre sfîrşitul acesteia să cunoască o scădere [37]. Continuînd să păstreze caracteristicile generale cunoscute din fazele anterioare, ceramica *C* corespunzătoare fazei *Cucuteni B* manifestă un progres vădit şi deosebiri în ce priveşte calitatea şi compoziţia pastei, varietatea formelor şi a motivelor ornamentale de la o aşezare la alta.

În aşezarea de la Ghelăieşti-Nedeia aparţinînd fazei *Cucuteni B1* [38], în care elementele fazei *A-B2* sînt încă puternice, ceramica *C* are pasta preparată cu adaus de nisip, pietricele, cioburi pisate şi granule de calcar, iar cochiliile pisate lipsesc cu desăvîrşire. Culoarea vaselor variază de la cenuşiu-gălbuie, la cărămiziu-gălbuie şi îndeosebi roşietică ceea ce indică o ardere mai bună. Se întîlnesc şi vase lucrate în pastă cucuteniană cu un procent redus de nisip în compoziţie. Unele vase, probabil sub influenţa ceramicii pictate, au la exterior şi chiar în interior o angobă de culoare alb-gălbuie păstrată parţial datorită porozităţii ceramicii de „tip C" (fig. 3/3 ; 4/1 ; 5/2-4 ; 7/3).

Formele variază ca dimensiuni de la vase mari cu pereţii groşi pînă la cele mici. Între acestea se deosebesc vase cu gîtul scund, drept, sau evazat, umărul proeminent, corpul tronconic şi fundul plat relativ îngust (fig. 3/5 ; 4/5-6 ; 5/1-5 ; 7/3). Sînt apoi vase-borcan în diferite variante (fig. 4/7), străchini tronconice cu umărul rotunjit sau drept (fig. 3/3 ; 4/1), castroane bitronconice cu umărul rotunjit (fig. 3/1), sau înalte şi gura mai mult sau mai puţin aplecată spre interior (fig. 3/2, 4). Vasele de dimensiuni mici se apropie de forma paharelor cucuteniene, iar unele au două torţi verticale, mici, aşezate la baza gîtului (fig. 5/3), sau pe umăr.

Compoziţia decorului cuprinde motive incizate, realizate prin împunsături, imprimate cu şnurul şi plastice, unele fiind asociate pe aceeaşi formă ceramică. Astfel, decorul incizat formează crestături simple pe buza rotunjită sau tăiată drept, striuri neregulate pe partea inferioară (fig. 3/1), sau pe întreaga suprafaţă exterioară (fig. 3/5), asociate cu butoni izolaţi dispuşi sub buză. Cel mai adesea, striurile pectinate acoperă gîtul vaselor (fig. 5/1), sau formează fascicole oblice sau verticale (fig. 5/3, 5). Pe unele fragmente sînt benzi liniare incizate, în val simplu (fig. 5/4), sau val asociat cu mici împunsături circulare (fig. 5/2). Împunsăturile formează un şir de mici alveole sub buză, sau un şir de triunghiuri care alternează cu impresiuni semilunare în zona umărului

fig. 6/4). Pe gura unei străchini (fig. 4/1), un șir de împunsături alveoare alternează cu impresiunile de șnur răsucit aplicate pe buză dînd acesteia aspectul ondulat.

Decorul imprimat cu șnurul înfășurat este frecvent pe buza vaselor (fig. 3/3-4 ; 4/6 ; 5/1, 3, 5 ; 6/6 ; 7/3), sau formează motive oblice, unghiulare și în zig-zag, din benzi simple sau duble pe umărul celor mai multe forme ceramice (fig. 4/5 ; 5/1, 3, 5). Pe unele vase apare șnurul simplu răsucit (fig. 5/4 ; 6/4, 8), precum și motivul „ștanțat" în așa-numitul „șnur fals" care de fapt este realizat cu șnurul subțire înfășurat larg.

Pe unul din fragmentele unui vas cu gîtul scund și gura largă, din pastă cu adaus de nisip și de culoare cenușie, apare așa-numitul decor șeniiat, sau benzi late netezite, grupate, dispuse oblic sau vertical și asociate cu un motiv probabil spiraliform incizat (fig. 6/6).

Decorul în relief este de asemenea variat. Se întîlnesc proeminențe conice simple (fig. 3/2), formînd uneori singurul decor al vasului, torți apucători izolate, sub forma unor proeminențe conice alungite și cu vîrful ușor curbat, avînd aspectul unui cioc (fig. 3/3), precum și butoni aplicați, distanțați sub buză (fig. 3/5), sau perechi la baza gîtului și pe umăr (fig. 4/5 ; 5/1) ; 6/8).

În așezarea de pe *Dealul Dactei-Hlăpești*[39] cu un context *Cucuteni B1*, ceramica de „tip C" prezintă aceeași variație a compoziției pastei fiind amestecată cu nisip, cu mult calcar, cioburi pisate, dar și cu cochilii pisate, acestea fiind însă în proporție redusă. Culoarea vaselor merge de la cenușie-neagră, brună-cenușie, la cărămiziu-gălbuie și roșietică. Uneori pe același vas se întîlnesc nuanțe diferite ca efect de ardere. Formele sînt cele întîlnite în așezarea de la Ghelăiești-Nedeia, iar ca elemente noi apar miniaturile (fig. 4/8) cu caracteristici tipice ceramicii *C*.

Decorul constă din striuri pectinate vertical pe gîtul vaselor și uneori neregulate (fig. 6/1, 3 ; 7/2), sau striuri adînci și distanțate (fig. 6/7). Buza vaselor, de regulă tăiată drept, sau îngroșată datorită imprimării motivelor, este decorată cu crestături largi (fig. 5/6), motive „ștanțate" (fig. 6/1, 3), cu șnurul înfășurat, sau lipsită de decor (fig. 6/7). Pe umăr sînt impresiuni de șnur fals așezate oblic, sau în benzi grupate în motive unghiulare (fig. 6/3), motive incizate din linii unghiulare (fig. 4/8) și șiruri orizontale de triunghiuri (fig. 5/6), ca pe ceramica de la *Drăgușeni*. La aceste motive se adaugă proeminențele conice izolae (fig. 4/8 ; 6/5), grupate perechi și proeminențe alungite (fig. 5/6).

Un fragment dintr-un vas cu gîtul scund și drept, lucrat în pastă cu amestec de cochilii, nisip și pietricele, avînd o culoare cenușie-neagră, este decorat pe buză cu mici crestături, iar pe gît cu un motiv spiraliform pectinat. Sub buză sînt pectinate linii fine, între buclele motivului spiraliform, iar pe gît acesta încadrează mici butoni aplicați și o proeminență în formă de carenă (fig. 10/6).

În așezarea de la *Văleni-Piatra Neamț*[40] ceramica *C* corespunzătoare fazei *Cucuteni B1* apare într-un procent cantitativ ridicat. Pasta cuprinde în proporție redusă adausul de cochilii pisate, în schimb are un

amestec mare de nisip și cioburi pisate, precum și granule de calcar. Formele deși mai puține în raport cu alte așezări cucuteniene, sînt prezente prin vase cu gura largă, evazată, umărul proeminent și corpul tronconic (fig. 2/8 ; 4/3 ; 9/1-2, 4-5), cu diferite variante și în general de dimensiuni reduse, vase-borcan cu gura răsfrîntă, umărul rotunjit și uneori cu mici torți verticale sub buză (fig. 9/3, 6), străchini cu gura largă și chiar un capac în formă de calotă semisferică cu două proeminențe conice perforate (fig. 4/4), formă preluată din capacele fazei *Cucuteni B*.

Gama motivelor decorative este deosebit de variată. Se întîlnesc crestături pe buză și umăr (fig. 2/8 ; 9/2 ; 10/3-4, 7 ; 11/6), împunsături în șiruri orizontale, de forme diferite (fig. 2/8 ; 9/2-5 ; 10/3), impresiuni de „șnur fals" (fig. 9/6), șiruri de alveole și motive spiraliforme, sau în ghirlandă și benzi liniare orizontale incizate pe umăr. Decorul cu șnurul înfășurat apare pe buza vaselor (fig. 9/3, 6), sau dispus într-o bandă de impresiuni oblice și în grupuri unghiulare pe umărul unor vase [41]. De asemenea, se întîlnesc motive pectinate pe gîtul celor mai multe forme și decorul în relief compus din butoni mici aplicați, izolați pe umăr (fig. 9/1) sau care leagă motivul în ghirlandă. Sînt apoi proeminențe conice și semilunare intercalate motivelor de pe umărul vaselor (fig. 4/8 ; 9/4, 6 ; 10/4).

Fragmentul unui vas cu gîtul înalt cu prag, gura largă evazată, umărul pronunțat, lucrat în pastă cu amestec de nisip și cioburi pisate, provine de la *Costișa-Neamț* [42]. Acesta prezintă un decor simplu executat cu șnurul înfășurat, dispus pe buză și umăr în așa-numitul aspect de „omidă" (fig. 8/7). Tot de aici provine fragmentul unui vas cu gîtul scurt, modelat în pastă de culoare cenușie-neagră cu adaus de cochilii. Buza rotunjită este decorată cu impresiuni de șnur simplu răsucit. Aceleași impresiuni formează două șiruri orizontale pe gît și umăr [43].

Cîteva fragmente de la *Costești-Baia* [44] au pasta de culoare cenușie cu adaus mare de cochilii pisate. Decorul se compune din alveole neregulate oblice, alungite, așezate în șir orizontal sub buza vasului, iar între acestea s-a intercalat o toartă falsă, cu aspectul unei proeminențe semilunare duble, ca pe ceramica *C de la Cucuteni* [45]. Gîtul vasului (fig. 8/3) este acoperită cu striuri neregulate, pectinate vertical, iar pe umăr apare un motiv în căpriori din benzi liniare incizate, dublat la partea inferioară de striuri oblice neregulate. Un alt fragment (fig. 8/2), are buza tăiată drept și ornamentată cu crestături oblice, spre interior, toartă falsă pe gît, sub buză, și impresiuni cu șnurul strîns înfășurat dispuse vertical pe umăr.

Dintr-o așezare de la *Solca-Suceava* [46] provin fragmentele unor vase-borcan și vase cu gîtul scund, gura largă, evazată și umărul proeminent rotunjit (fig. 8/4, 6), lucrate în pastă cu amestec de nisip și granule de calcar, avînd culoarea neagră-cenușie. Există și un fragment modelat din pastă cu amestec de cochilii, cioburi și pietricele, de culoare roziegălbuie, care documentează specia caracteristică ceramicii *C*. Decorul destul de variat prezintă crestături orizontale și semilunare oblice pe

buză, striuri neregulate, butoni perechi, torți-apucători, impresiuni cu șnurul înfășurat și protome zoomorfe aplicate pe gît. Acest din urmă decor, preluat probabil din ceramica Cucuteni B, apare și pe un fragment cu buza crestată și butoni perechi pe umăr (fig. 8/5), provenit din așezarea Cucuteni B1 de la *Mihoveni-Suceava* [47]. Din aceeași așezare provin alte numeroase fragmente ceramice lucrate în pastă cu amestec de nisip, granule de calcar și scoici pisate, prezentînd o culoare de la cenușie-neagră pînă la cărămizie-gălbuie, cu ornamentare cunoscută pe ceramica *C* din celelalte așezări Cucuteni *B* din Moldova.

Așa cum am mai arătat, la începutul fazei *Cucuteni B2*, ceramica de „tip C“ continuă să cunoască un procent sensibil sporit, situație constatată și la *Valea Lupului* [48]. Dacă aici, ceramica aparține speciei cu amestec de cochilii pisate în pastă, ornamentată îndeosebi cu striuri pectinate și impresiuni de șnur strîns înfășurat [49], la *Frumușica-Neamț* [50] ceramica *C* prezintă o pastă de culoare cenușie-brună cu amestec de nisip, cioburi pisate și mai puține cochilii. Formele sînt cele cunoscute în celelalte așezări, cu deosebire că aici apare vasul sprijinit pe patru picioare mici (fig. 9/7) [51], ca în ceramica *C* de la *Cucuteni* [52], sau în așezările tripoliene [53], precum și vasul cu fundul ascuțit [54].

Decorul ceramicii de la *Frumușica* cuprinde motive pectinate în diverse variante. Astfel, sînt striuri neregulate pe întreaga suprafață a unor vase și asociate cu butoni perechi la baza gîtului [55], grupe de striuri verticale care delimitează spații libere ca niște metope pe gît și umăr. Striurile în benzi liniare incizate formează pe gîtul unor vase, ghirlande cu capetele prinse în butoni aplicați, sau motive spiraliforme asociate cu protome zoomorfe [56].

Motivele imprimate cu șnurul înfășurat decorează buza vaselor, sau formează compoziții unghiulare în forma acelor de brad [57]. Uneori la baza gîtului se află un șir de mici impresiuni verticale, incizate, iar umărul este decorat cu motivul în zig-zag realizat cu șnurul fals. Nu lipsesc nici împunsăturile, sau crestăturile transversale pe buză și triunghiurile în șiruri orizontale pe umăr [58].

Ceramica *C de la Mărgineni-Bacău* (fig. 10/5, 8) [59], are un aspect grosier, cu pereții groși, din pastă cu adaus de nisip zgrunțuros și cioburi pisate. Formele au dimensiuni relativ reduse, gîtul scurt și drept, sau buza răsfrîntă și umărul rotunjit. Decorul se compune din striuri late, oblice, pe gît (fig. 10/8), incizii arcuite dispuse în șir orizontal, motive unghiulare realizate cu șnurul fals gros răsucit. Sînt apoi motive formate din impresiuni triunghiulare în șir orizontal pe buză și umăr, tratate neglijent, precum și motive unghiulare realizate din șiruri de alveole alungite (fig. 10/5, 8). Tot de aici provin fragmentele unui vas lucrat în pastă mai fină, de culoare gri-cenușie, cu adaus de nisip și granule foarte mărunte de calcar. Lucrată îngrijit această specie ceramică (fig. 11/2, 5), prezintă atît pe buză, cît și pe suprafaț exterioară un decor îngrijit, format din șiruri de triunghiuri imprimate care alternează cu șiruri de benzi liniare incizate și motive spiraliforme incizate.

Din săpăturile de la *Ștefănești-Botoșani* [60] provine o ceramică de „tip C“ de culoare cenușie-gălbuie, cărămizie și roșietică, din pastă cu

amestec de cochilii pisate, granule de calcar şi nisip. Formele, similare cu cele cunoscute în aşezările fazei *Cucuteni B2*, au un decor variat. Aici apar vase cu motive incizate şi împunsături (fig. 8/1), care amintesc vasele de la *Corlăteni* [61], dar cel mai frecvente sînt motivele realizate prin impresiuni de şnur gros sau subţire înfăşurat, şnurul fals şi decorul plastic cu butoni izolaţi sau grupaţi şi torţi false. Aceleaşi elemente decorative se întîlnesc pe ceramica *C* de la *Glăvăneştii-Vechi* (fig. 2/2, 5) [62], dar îndeosebi la *Podei-Tg. Ocna*, unde la fel ca în aşezarea de la *Ştefăneşti* apare şi specia ceramică denumită „varianta Monteoru" [63].

Ceramica *C* de la Podei se caracterizează însă printr-o pastă cu mult amestec de pietricele, nisip cu o granulozitate mare şi lipsa totală a speciei cu adaus de cochilii sau scoică pisată [64]. Aici apar forme mari, cu gura verticală uşor îngustată sau evazată, decorate cu împunsături, impresiuni de şnur înfăşurat pe buză (fig. 9/8 ; 11/7, 10), striuri pectinate vertical pe gît (fig. 9/8), proeminenţe izolate, butoni grupaţi pe umăr (fig. 11/7), şiruri de alveole mici circulare, benzi oblice de impresiuni cu şnurul înfăşurat, crestături pe buză şi protome zoomorfe dispuse simetric (fig. 11/9). Tot aici apar şi produse lucrate în pastă cucuteniană, dar decorate cu impresiuni de şnur pe buză şi umăr, cu butoni perechi şi şiruri orizontale de mici impresiuni circulare.

Ceramica de „tip C" de la *Podei* se apropie tipologic ca forme şi motive decorative, de ceramica de la *Sărata Monteoru* în a cărei compoziţie însă, apar cochilii pisate. În decorul ceramicii de la *Sărata Monteoru* este frecvent decorul imprimat cu şnurul înfăşurat, motive de impresiuni, sau incizate. Motivele striate sînt în proporţie redusă, iar butonii lipsesc [65].

Descrierea ceramicii *C* în raport structurat pe fazele evoluţiei complexului cultural Cucuteni, subliniază individualitatea, caracterul străin al acesteia faţă de fondul ceramicii pictate, iar pe de altă parte apare evident că a avut o evoluţie proprie, complexă, cu diferenţieri care pot fi puse în legătură numai cu cultura originară din care derivă.

Studierea ceramicii de „tip C" a determinat diferite opinii relativ la originea acesteia, asupra momentului şi căilor de penetrare, a rolului, avut sau nu, în evoluţia şi sfîrşitul culturii Cucuteni [66].

Cercetările efectuate asupra culturilor de stepă de la est de Nipru şi în zona nord-pontică, precum şi asupra culturii Cernavoda I [67], au adus, în ultimele decenii, date deosebit de importante pentru definirea originii ceramicii de „tip C" şi rolul acesteia în sinteza şi continuitatea din perioada de început a etapei de tranziţie la epoca bronzului.

În monografia asupra culturilor de stepă, recent publicată de V. N. Danilenko, se pun în evidenţă curentele etnoculturale locale dintr-o arie vastă, încorporate *culturii Drevneamnaia* [68]. Stabilind şapte etape de dezvoltare, fiecare cu faze interne de evoluţie şi particuarităţi proprii, se evidenţiază sincronismele şi interferenţele culturilor neo-eneolitice de la est de Nipru cu cele de la vest şi nord-vest.

Referitor la legăturile culturilor de stepă cu cultura *Tripolie*, pe baza prezenței ceramicii tripoliene în așezările unor grupe etnoculturale de stepă, se subliniază că „ceramica de bucătărie“ (= C), încorporată ceramicii pictate [69], aparține în fapt unor grupe etnice din evoluția culturii *Srednîi-Stogovskaja* subîmpărțită de autor în patru faze : *Berejnovskaia, Skeleanskaia, Stogovskaia* și *Dereinskaia* [70]. Din analiza materialelor acestor faze reiese atît originea estică a ceramicii *C*, cît și momentul în care aceasta ar veni în contact cu ceramica pictată tripoliană.

Primul contact între triburile tripoliene și cele de stepă a avut loc la nivelul fazei *Skeleanskaia*, cu stațiunea eponimă *Strilce Skela*, în care ceramica din pastă cu amestec de scoici pisate prezintă decorul pectinat și cel cu împunsături și incizat. Aici s-au găsit vase tripoliene pictate de tip Sabatinovka I încadrată de T. S. Passek în prima fază Tripolie B/I [71]. Raportul este confirmat de prezența în așezarea *Sabatinovka I* a unui vas de formă tipică *Skeleanski*, cu fundul ascuțit, lucrat în pastă tripoliană (cucuteniană). Pe această bază se ajunge la un contact timpuriu corespunzător fazei *Cucuteni A2*, deși chiar dacă luăm în considerație descoperirile de la *Solonceni II*, pe Nistru [72], nu putem fi de acord cu teza că elementele acestei faze culturale de stepă ajung la vest de Prut în același moment, întrucît elementele menționate de V. N. Danilenko ca fiind prezente la *Ruseștii Noi*, dar și la *Hăbășești*, în speță zăbale de cai [73], nu sînt confirmate arheologic și mai ales că prezența calului nu este încă certă la nivelul fazei Cucuteni B din Moldova, lipsind cu totul la nivelul fazelor A2-A3. Chiar dacă elementele estice pătrund în cultura Tripolie, în zona dintre Nistru și Nipru, la nivelul fazei Tripolie B/I (Cucuteni A2), ele ajung la vest de Prut abia la sfîrșitul fazei Cucuteni A, așa cum demonstrează pînă în prezent descoperirile de la Fedeleșeni, Drăgușeni-Botoșani și Tg. Berești-Galați [74].

Următorul contact și un proces de amalgamare a triburilor de stepă cu elementele *culturii Tripolie* ar fi avut loc la nivelul fazei *Stogovskaia*, stabilit prin cercetările de la *Srednîi-Stog II* [75], în care ceramica prezintă pasta amestecată cu scoică pisată, iar pe lîngă decorul împuns și incizat apare decorul cu șnurul înfășurat și cel din impresiuni cu șnurul fals. Sincronizată pe baza materialelor de aici cu faza *Tripolie B/I-B/II* de către T. G. Movșa [76] și numai cu *Tripolie B/II* de către T. S. Passek [77], este paralelizată de V. N. Danilenko cu a doua jumătate a fezei *Tripolie B/II* [78], deci cu faza *Cucuteni A-B*. Aceasta pare mai reală dacă ținem seama de faptul că faza *Stogovskaia* include și materialele de „tip C“ descoperite la *Kudrintî* și *Kadievtî* [79], în care vasele cu amestec de scoici pisate în pastă au fundul plat, sînt decorate cu șnurul înfășurat, șnurul fals și cu protome zoomorfe ca pe ceramica *C* din așezările fazei *Cucuteni A-B2 și din faza Cucuteni B*. În raport cu cele de mai sus ceramica *C din așezările fazei Cucuteni A* și din faza *A-B1* ar proveni din faza de stepă *Skeleanskaia*, iar cele din fazele *A-B2* și *B* din faza *Stogovskaia*. Situația ar părea clară, dar din analiza conținutului pastei, formelor și decorului ceramicii *C* din așezările cucuteniene, aceasta nu se confirmă pe deplin. Astfel, diferențierile frecvente în compoziția pastei, formelor și decorului ceramicii *C* din așezările cucuteniene aparținînd

aceleiaşi faze, sau chiar în cadrul aceleiaşi aşezări arată şi aportul altor factori culturali la originea şi evoluţia ceramicii *C* din cadrul culturii Cucuteni, iar pe de altă parte explică căile de penetrare a acesteia. De asemenea, din conţinutul fazei *Stogovskaia*, încorporată de M. Gimbutas in faza a II-a a „Culturii Kurganelor" şi pe care o sincronizează global cu *Tripolie B/II-Cucuteni A-B* [80], se desprinde faptul că aceasta a avut o lungă evoluţie în timp. Pe baza materialelor ceramice tripoliene găsite aici [81], contactul iniţial a avut loc la nivelul fazei *Tripolie B/I*, corespunzătoare fazei *Cucuteni A2*, ajungînd spre vest la sfîrşitul fazei *Cucuteni A* şi îndeosebi în faza *Tripolie B/II* corespunzătoare fazei *Cucuteni A-B* şi chiar fazei *Cucuteni B*, cum o dovedesc materialele ceramice (C) de la *Vladimirovka* şi *Kolomiscina II* [82]. În această lungă evoluţie elementele *Srednîi-Stog II* au influenţat şi au suferit influenţele altor grupuri etno-culturale neo-eneolitice.

În zona Niprului mijlociu s-a constatat o interferenţă între elementele de stepă, în speţă de tip *Srednîi-Stog II*, cu cele tripoliene şi ale *culturii Nipru-Donet*, manifestată prin prezenţa unor vase în a căror compoziţie scoica pisată este înlocuită cu nisip [83]. Acest proces de interferare în care este atrasă şi *cultura Tripolie* [84], explică varietatea speciilor „ceramicii de bucătărie" (= C) în ce priveşte tehnica pastei şi diferenţierile acesteia de la o aşezare la alta în cadrul aceleeaşi faze tripoliene sau cucuteniene. Pe de altă parte, la diferenţierile de conţinut ale ceramicii *C* din aşezările fazelor *Cucuteni A-B* şi *B*, mai ales avînd în vedere înlocuirea cochiliilor pisate cu granule de calcar, nu este exclus un aport sudic, al culturii *Cernavoda I*, care în procesul de maturizare, încă din faza mijlocie, *Cernavoda Ib*, va antrena spre sud elemente cucuteniene ca cele constatate la Rîmnicelul-Brăila, Sărata-Monteoru, Pietroasele [85].

Aceste aporturi, cît şi interferarea elementelor *Srednîi-Stog II* cu alte elemente de stepă, explică nu numai varietatea de compoziţie a ceramicii *C*, dar şi căile de penetrare, ilustrînd pătrunderea simultană a unor grupe diferite, din spaţii diferite şi care apar la vest de Nipru şi Prut în aşezări cucuteniene apropiate, sau chiar în aceeaşi aşezare. Deci, pe baza acestor diferenţieri constatate în aşezări contemporane, precum şi faptul că ceramica *C* este în raport cantitativ infim faţă de cea cucuteniană, se poate conchide că a avut loc o deplasare a acesteia spre vest, în grupe mici [86]. Şi tot pe aceste considerente presupunem că penetrarea elementelor *C* a avut loc simultan, radiară şi interferentă ca direcţii pe aria culturii Cucuteni. În acest fel s-ar explica faptul că ceramica *C* din aşezarea de la *Ghelăieşti-Nedeia*, contemporană cu faza *A-B2* de la Traian, are o compoziţie total diferită, deşi sînt în aceeaşi zonă geografică. În compoziţia ceramicii de la Ghelăieşti-Nedeia domină nisipul şi cioburile pisate, pe cînd în cea de la Traian se găseşte în cea mai mare măsură scoică pisată. În aşezarea de la *Calu-Piatra Şoimului* vecină şi contemporană cu cea de la *Traian*, ceramica *C* prezintă în amestec granule de calcar. Situaţia se repetă şi la nivelul fazei *Cucuteni B*. Ceramica *C* de la *Podei-Tg. Ocna* nu cunoaşte scoica pisată, ci numai nisipul. Acesta domină în compoziţia pastei vaselor *C* de la *Văleni-Piatra Neamţ*, *Frumuşica* şi *Văleni-Roman* [87], pe cînd în aşezările de la

Cucuteni, Valea-Lupului şi *Ştefăneşti-Botoşani* vasele C au numai pastă cu amestec de cochilii pisate la fel ca la *Sărata-Monteoru* [88].

Legat de acelaşi aspect al problemei, pe baza ornamentaţiei ceramicii *C*, s-a formulat teza unor perioade, sau valuri de penetrare a elementelor estice, echivalente în timp cu însăşi evoluţia fazelor culturii Cucuteni [89]. Luînd în considerare fenomenele din zona nordică, vecină ariei tripoliene, unde apar culturile de tradiţie baltică [90] şi a căror aport la interferarea şi sinteza elementelor estice nu este exclus, precum şi pe cele din stepele nord-pontice şi din sudul arieri cucuteniene [91], în speţă cultura *Cernavodă I*, se poate presupune o etapă de penetrare a elementelor *C* şi alta de amalgamare a acestora cu elementele Cernavoda I şi de pătrundere a acestora din urmă în aria culturii Cucuteni.

Ceramica *C* constituie o continuare a unor legături mai vechi a zonelor nord-estice cu cele de la vest Nipru [92], marcînd un moment în cadrul acestora. Diferenţierile de ornamentaţie a ceramicii *C* nu par să fie legate de valuri de penetrare, ci de evoluţia internă a grupelor culturale din care derivă şi de sinteza acestora cu alte elemente nordice sau sudice. Pe de altă parte, dacă avem în vedere procesul de amalgamare a elementelor *C* cu cele cucuteniene şi o cucutenizare a acestora [93] încă de la sfîrşitul fazei *Cucuteni A*, respectiv apariţia decorului spiralic şi în val la *Drăguşeni-Botoşani*, precum şi faptul că uneori pe ceramica *C* din aşezările fazei *Cucuteni A-B2* şi *B1* apare un decor mai primitiv, respectiv la *Huşi* [94], *Văleni-Piatra Neamţ* şi *Dealul Dactei-Hlăpeşti* [95], în acest caz credem că pătrunderea interferată şi radiară a elementelor *C* în aria culturii Cucuteni, a fost fluentă, în grupuri restrînse, cu un grad de intensitate mai mare sau mai mic în anumite momente. Chiar avînd în vedere apariţia decorului imprimat cu şnurul şi cel ştanţat (şnurul fals), prezenţa lui la vest de Prut în faza *Cucuteni A-B* constituie doar un moment cînd ajunge în această zonă, întrucît iniţial ceramica şnurată intră în contact cu purtătorii ceramicii pictate în faza *Tripolie B/I* (Cucuteni A2), cum o dovedesc materialele tricrome de la *Srednîi-Stog* [96], jalonate în drumul lor spre vest prin descoperirile de la *Kudrinţî, Kadievţî, Solonceni II* etc. [97]. Această înaintare gradată se explică chiar şi în cazul că am accepta teza amestecului de materiale şi a întîrzierii aşezărilor tripoliene faţă de ecele cucuteniene bine delimitate fazeologic [98].

Una din problemele controversate şi asupra căreia s-au formulat diferite ipoteze, este şi aceea a rolului purtătorilor ceramicii „tip C" în evoluţia culturii Cucuteni [99]. Cercetările din ultimul tip pun într-o nouă lumină aceste raporturi. Descoperirile de la Drăguşeni-Botoşani evidenţiază trecerea organică, internă, a ceramicii pictate cucuteniene de la faza *A* la faza *A-B* [100]. Pe de altă parte procesul de cucutenizare a ceramicii de „tip C" [101], manifestat prin prezenţa unor forme ceramice modelate în pastă tipic cucuteniană dar cu decor *C*, preluarea unor elemente ornamentale, între care spirala şi introducerea lor în motivistica impunsă şi incizată a ceramicii *C*, şi chiar adoptarea picturii cucuteniene în unele cazuri [102], ilustrează în mod neîndoielnic o dominaţie a influenţelor cucuteniene.

Dacă cele de mai sus, precum și numărul restrîns al elementelor *C* argumentează că acestea nu au putut influența dezvoltarea culturii Cucuteni, totuși, variația intensității penetrației purtătorilor ceramicii *C*, documentată de creșterea procentuală în anumite momente, ar permite ipoteza că relațiile între aceștia și cucutenieni nu au fost totdeauna de natură pașnică. În acest sens s-ar putea presupune că pătrunderea acestora într-un procent mai mare la nivelul fazei *Cucuteni B1* și la începutul fazei *B2*, dovadă cantitatea mare de ceramică *C* în unele așezări ca la *Văleni-Piatra Neamț* și *Valea Lupului* [103], să fi determinat fortificarea așezărilor cucuteniene [104], ca în stațiunea eponimă [105]. Scăderea în intensitate a penetrației elementelor *C* spre sfîrșitul fazei Cucuteni B2, argumentată de cantitatea infimă a ceramicii *C* în unele așezări ca la *Podei-Tg. Ocna, Gura Văii-Gh. Gheorghiu-Dej* [106], ar putea fi pusă în legătură cu dezafectarea șanțurilor de apărare în această fază la Cucuteni [107] și Calu-Piatra Șoimului [108]. În aceeași ideie a unor relații nu tocmai pașnice vine și teza întreruperii locuirii în anumite puncte [109], dar care ar putea fi determinată și de alte cauze. Convețuirea purtătorilor ceramicii de „tip C" cu cei ai ceramicii pictate în aceleași locuințe și avînd în vedere inferioritatea elementului *C* atît numerică, cît și ca stadiu de dezvoltare, nu argumentează relații violente, ci mai degrabă o încorporare lentă, pașnică, și o asimilare gradată a acestora de către cucutenieni. Această asimilare a fost determinată posibil de cauze economice, dacă avem în vedere faptul că purtătorii ceramicii *C* erau buni crescători de animale [110], precum și de cauze de ordin social și chiar spiritual dar care încă nu pot fi sesizate și argumentate arheologic. De altfel, relațiile între purtătorii ceramicii *C* și cultura Cucuteni comportă o complexitate în care se includ cel puțin alte două probleme majore. Este vorba de faptul dacă triburile ceramicii *C* au vehiculat spre vest, sau de la sud spre nord, în speță cultura Cernavoda I, și alte elemente în aria cucuteniană, precum și problema raporturilor sociale.

Relativ la vehicularea unor elemente culturale, în afară de ceramică în sensul tehnicii pastei, formelor și motivelor decorative unii cercetători au opiniat pentru atribuirea unor tipuri de topoare de silex nivelului fazei *Cucuteni A-B*, pătrunse aici prin elementele *C* [111]. Încă H. Schmidt atribuise trei topoare de silex, descoperite pe *Cetățuia-Cucuteni*, culturilor nordice [112], iar mai recent, s-a admis apartenența acestora la faza *Cucuteni B* [113]. Pe de altă parte s-a presupus că topoarele de silex au intrat în mediul culturii Cucuteni din fondul culturilor nordice *Trichterbecher* și *Nipru-Doneț* prin schimburi intertribale [114].

Deși nu s-au găsit topoare de silex în așezările cucuteniene de la vest de Prut, prezența lor în așezările tripoliene [115] și luînd în considerație contactul culturii Nipru-Doneț cu elementele de stepă ale fazei *Stogovskaia* și cu cele ale culturii *Tripolie* [116] a dus la presupunerea că elementele *C* au vehiculat o parte din topoarele de silex. În sprijinul vehiculării unor elemente culturale de către elementele *C*, dar încă insuficient precizate, vin legăturile acestora cu cultura *Trichterbecher* [117], precum și prezența sceptrelor de piatră găsite în așezările cucuteniene,

între care cele de la *Obîrşeni, jud. Vaslui,* într-o aşezare *Cucuteni A* [118]. Apartenenţa incertă a topoarelor de silex şi a sceptrelor de piatră la elementele culturale ale purtătorilor ceramicii de „tip C", precum şi lipsa oricărei descoperiri care să ateste că aceştia au vehiculat şi alte elemente [119] (unelte, sisteme de locuinţe şi aşezări, plastică etc.), ci doar ceramica, atestă o asimilare gradată a acestora de către cucutenieni. De altfel, şi referitor la raporturile sociale s-au amis diferite ipoteze [120], pe care nu considerăm necesar să le reproducem aici, dar indiferent care din ele ar fi luată în considerare, purtătorii ceramicii de „tip C" în mod cert au avut o poziţie inferioară neputînd avea rolul de a produce restructurări economico-sociale în evoluţia culturii Cucuteni. Acestea se vor produce odată cu maturizarea culturilor Horodiştea-Erbiceni şi Folteşti-Ustovo, precum şi pătrunderii culturii amforelor sferice în zona subcarpatică şi parţial în podişul Moldovei centrale.

NOTE

* Lucrarea de faţă, alcătuită în anul 1977 a fost susţinută ca referat la catedra de istorie a Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi, şi comunicare la sesiunea ştiinţifică a Muzeului de istorie din Piatra Neamţ — 1978.

1 Considerăm că termenul „Cucuteni C" nu poate fi înlocuit întrucît ar provoca confuzii. Pentru definirea termenilor cf. : H. Schmidt, *Cucuteni,* p. 77 si urm. ; I. Nestor, *SCIV,* 1, 1950, 2, p. 25 ; Vl. Dumitrescu, *SCIV,* 14, 1963, p. 287 şi urm.

2 H. Schmidt, *loc. cit.*

3 În general ceramica C a fost oarecum neglijată. De cele mai multe ori a fost doar menţionată odată cu prezentarea rezultatelor cercetării aşezărilor cucuteniene şi în foarte puţine cazuri a constituit obiectul unor studii de analiză comparativă şi morfologică. Acestea din urmă le datorăm lui I. Nestor şi studiilor lui Vl. Dumitrescu asupra culturii Cucuteni. Cf. I. Nestor, *SCIV,* 1, 1950, 2, p. 215 şi urm. ; idem, *SCIV,* 10, 1959, 2, p. 248 şi urm. ; idem, *Dacia,* N.S., 4, 1960, p. 53 şi urm. ; I. Nestor şi Eugenia Zaharia, *Dacia,* N.S., 12, 1968, p. 17 şi urm. ; Vl. Dumitrescu, *SCIV,* 14, 1963, 2, p. 287 şi urm.

4 H. Schmidt, *loc. cit.,*

5 M. Petrescu-Dîmboviţa, *SCIV,* 1, 1950, 2, p. 123.

6 Vl. Dumitrescu, *Dacia,* 9-10, 1945, p. 38.

7 R. Vulpe, *Dacia,* 7-8, 1941, p. 41 şi urm.

8 I. Nestor şi Eugenia Zaharia, *op. cit.,* p. 18.

9 Vl. Dumitrescu, *ZA,* 7, 1973, p. 177 ; idem, *Din trecutul judeţului Botoşani,* p. 33 şi urm. ; Prima menţiune asupra ceramicii *C* de aici o datorăm lui A. Laszlo, — vezi D. Popescu, *SCIV,* 16, 1965, 3, p. 591, nr. 25 ; A. Crîşmaru, *SCIV,* 21, 1970, 2, p. 277.

10 M. Brudiu, *SCIV,* 26, 1975, 2, p. 176 şi nota 28. Am avut ocazia să vedem vasul de la Tg. Bereşti în anul 1977.

11 A. Nițu, *Cercetări istorice*, 8, 1977, Iași, p. 154.
12 *Ibidem*.
13 T. G. Moșva, *PI*, 6, 1961, p. 256 și urm. ; idem, *SA*, 2, 1961, p. 186 și urm. ; V. N. Danilenko, *Eneoliticul Ucrainei*, Kiev, 1974, p. 33.
14 I. Nestor și Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 18.
15 *Ibidem*.
16 Vezi nota 9.
17 A. Crîșmaru, *op. cit.*, p. 271, fig. 5/2.
18 Opiniem pentru un instrument din lemn și nu scoica dințată care nu apare decît într-o singură așezare tripoliană.
19 Vezi nota 9.
20 Vezi nota 10.
21 Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 290 ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, București, 1966, p. 17.
22 I. Nestor și Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 21.
23 *Ibidem*.
24 A. Laszlo, *ArhMold*, 4, 1966, p. 19, fig. 10.
25 *Ibidem*.
26 Informație de la Violeta Bazarciuc, iar în anul 1977 am avut ocazi*ui* *și* vedem materialele.
27 Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 291.
28 H. Dumitrescu, *SCIV*, 5, 1953, 1-2, p. 43, fig. 4.
29 H. Dumitrescu, *Materiale*, 7, 1961, p. 101.
30 R. Vulpe, *Dacia*, 7-8, 1941, p. 41-42, fig. 27.
31 Constatare făcută în săpăturile recent reluate de către S. Marinescu-Bîlcu, V. Mihăilescu-Bîrliba și Șt. Cucoș.
32 Vl. Dumitrescu, *Dacia*, 9-10, 1945, p. 37-38, fig. 18/1-5 ; H. Dumitrescu, *Materiale*, 3, 1957, p. 122 ; idem, *Materiale*, 7, 1961, p. 101.
33 Vezi nota 32.
34 R. Vulpe, *op. cit.*, p. 41-42, fig. 27.
35 M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 34.
36 *Ibidem*, p. 28.
37 Ștefan Cucoș, *Date noi cu privire la faza Cucuteni B în centrul Moldovei*, comunicare la Institutul de Arheologie București, în cadrul Colocviului V privind neo-eneoliticul, manuscris.
38 A. Nițu, Șt. Cucoș, D. Monah, *MemAntiq*, 3, 1971, p. 11 și urm.
39 Săpături inedite, Șt. Cucoș, 1974. Materialele se află în colecțiile muzeului din Piatra Neamț.
40 H. Dumitrescu, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 39 și urm., fig. 16-17 ; Șt. Cucoș, *Săpăturile de la Văleni-Piatra Neamț*, comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte a Institutului de Arheologie București, sub tipar.
41 Vezi notele 39 și 40.
42 Colecția muzeului din Piatra Neamț. Săpături Ec. Vulpe și C. Matasă ; cf. C. Matasă, *BCMI*, 97, 1938, p. 28-29.
43 *Ibidem*.
44 C. Matasă, *Dacia*, 7-8, 1941, p. 38, fig. 6/6,8.
45 H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 22/1 ; 23/3.

46 Săpături inedite, N. Ursulescu, 1975.
47 Colecția muzeului din Suceava.
48 M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, p. 168.
49 *Ibidem.*
50 C. Matasă, *Frumușica*, București, 1946, p. 68.
51 *Ibidem*, fig. 26.
52 H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 12/3 jos.
53 T. S. Passek, *MIA*, 10, 1949, fig. 27/5.
54 C. Matasă, *op. cit.*, pl. 41/340.
55 C. Matasă, *op. cit.*, p. 68, fig. 27.
56 *Ibidem*, pl. 12/62.
57 *Ibidem*, pl. 12/63.
58 *Ibidem.*
59 Săpături inedite, Dan Monah, 1974—1976.
60 Săpături inedite, A. Nițu, și P. Șadurschi.
61 I. Nestor și Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 21.
62 *Ibi*[illegible].
63 C. [illegible]asă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 45 ; Săpături reluate de Ștefan Cucoș și Dan [illegible]h, 1973, materialul în colecțiile muzeului din Piatra Neamț. Pentru ma[illegible]ul de la Ștefănești-Botoșani, informații de la A. Nițu.
64 [illegible]tasă, *op. cit.*, p. 46.
65 I. Nestor și Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 25.
66 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 25 ; T. S. Passek, *op. cit.*, p. 79 și urm. ; I Nestor, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 215 și urm. ; idem, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 251 și urm. ; idem, *Dacia*, N.S., 1960, p. 53 și urm. ; I. Nestor și Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 25 și urm. ; Vl. Dumitrescu, *OmC*, 1965, p. 45 și urm.
67 S. Morintz și P. Roman, *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 555 și urm. ; idem *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 45 și urm. ; P. Roman, *JmV*, 58, 1974, p. 157 și urm.
68 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 33 și urm.
69 T. S. Passek, *op. cit.*
70 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 32.
71 *Ibidem*, p. 33.
72 T. G. Movșa, *KS*, 105, 1965, p. 91 și urm.
73 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 72.
74 Vl. Dumitrescu, *Din trecutul județului Botoșani*, p. 36.
75 T. G. Movșa, *PI*, 6, 1961, p. 263 și urm. ; V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 73.
76 T. G. Movșa, *op. cit.*, p. 264.
77 T. S. Passek, *op. cit.*, p. 54 ; T. G. Movșa, *op. cit.*, p. 73.
78 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 75.
79 T. G. Movșa, *op. cit.*, p. 262.
80 M. Gimbutas, *Proto-Indo-European Culture : The Kurgan Culture during the Fifth, Fourth and Third Millennia B.C.*, Pennsylvania 1970, p. 178 și urm.
81 T. G. Movșa, *op. cit.*, p. 264 ; V. N. Danilenko susține că materialele tricrome s-au găsit la Strilce-Skela și nu la Srednîi-Stog II ; cf. V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 33.
82 T. S. Passek, *op. cit.*, pl. 27/1, 5 ; 56/1-6.
83 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 72.
84 *Ibidem.*

85 Materialele de la Rîmnicelul în Muzeul județean Brăila ; I. Nestor și Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 25 și urm. ; Materialele de la Petroasele la Facultatea de istorie București — comunicare susținută de V. Dupei la Colocviul de tranziție de la Institutul de arheologie București, 1977.
86 Situație presupusă și de H. Dumitrescu ; cf. H. Dumitrescu, *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 920.
87 C. Matasă, *Frumușica*, p. 68 ; pentru Văleni-Piatra Neamț, vezi nota 37 ; V. Ursachi, *Carpica*, 1, 1968, p. 130, materialul inedit în colecțiile muzeului din Roman.
88 I. Nestor și Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 25 ; M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, p. 168.
89 I. Nestor, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 248 și urm. ; idem, *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 53 și urm. ; I. Nestor și Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 17 și urm.
90 D. Teleghin, *Arheologia*, 23, 1970, p. 3 și urm. ; idem *SA*, 4, 1961, p. 37 și urm.
91 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 76 și urm. ; N. I. Merpert, *L'Europe à la fin de l'age de la pierre*, Praga, 1961, p. 161 și urm.
92 E. Comșa, SCIV, 23, 1971, 3, p. 377 și urm. ; H. Dumitrescu, *MemAntiq*, 4-5, 1972—1973, p. 47 și urm. ; V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 36.
93 I. Nestor și Eug. Zaharia, op. cit., p. 21.
94 A. Laszlo, *op. cit.*, p. 19, fig. 10.
95 Șt. Cucoș, *Comunicare la Colocviul privind problemele paleoliticului și neoliticului*, Institutul de Arheologie București, 1976.
96 T. G. Movșa, *PI*, 6, 1961, p. 263 și urm.
97 *Ibidem*, p. 256 și urm.
98 Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 285 și urm.
99 M. Petrescu-Dîmbovița, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 123 și nota 2.
100 Vl. Dumitrescu, *Din trecutul județului Botoșani*, 1974, fig. 4/5-6 ; A. Crîșmaru, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 277, fig. 5/2.
101 I. Nestor, și Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 25.
102 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 81.
103 Pentru Văleni-Piatra Neamț vezi nota 37 ; M. Dinu, *Materiale*, 5, 1959, p. 250.
104 I. Nestor, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 243 și urm.
105 M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, București, 1966, p. 31.
106 C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 46 ; A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminovici, *Carpica*.
107 Vezi nota 105.
108 Săpături inedite, S. Marinescu-Bîlcu, Virgil Mihăilescu-Bîrliba, Șt. Cucoș, 1973—1974.
109 D. Berciu, *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 117.
110 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 33 și urm.
111 A. C. Florescu, *Dacia*, N.S., 3, p. 79 și urm.
112 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 48-49, 105-106.
113 M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 14-15.
114 V. Spinei, *MemAntiq*, 3, 1971, p. 109 și urm.
115 E. K. Cernîs, *MIA*, 102, 1962. fig. 20/36-37.
116 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 72.
117 H. Dumitrescu, *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 920 și urm.
118 M. Brudiu, *SCIVA*, 26, 1972, 2, p. 169 și urm.

119 Deși singurul element constatat ca vehiculat de purtătorii ceramicii de „tip C" este ceramica, presupunem că unele, cum sînt uneltele, nu pot fi diferențiate de cele cucuteniene, iar elementele de plastică au constituit probabil o interdicție din partea cucutenienilor

120 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 105 ; I. Nestor, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 215 și urm. ; idem, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 249 ; Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 933 ; idem, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 287-288.

LA CÉRAMIQUE „DE TYPE C" DE L'AIRE DE LA CULTURE CUCUTENI

Résumé

L'ouvrage présente une analyse détaillée de la céramique *Cucuteni C* comme élément étranger dans l'aire de la culture Cucuteni. L'analyse est structurée sur les phases de l'évolution de la culture Cucuteni, tout en soulignant que l'élement céramique ainsi dit *Cucuteni C* a enregistré une évolution particulière, complexe, dont les différentiations peuvent être mises en relation seulement avec la culture d'origine ou il est né. En ce qui concerne la phase Cucuteni A, sont présentées les découvertes de Fedeleșeni (fig. 1/1), Chetrești-Vaslui (fig. 1/2), Drăgușeni-Botoșani (fig. 1/3-6) et Tg. Berești-Galați.

La ceramique C, qui accompagne la phase Cucuteni A-B, présente une gamme plus large de formes : sur la céramique se relève un decor incisé et pointu — imprimé ensuite à la corde enroulée et à la corde roulée — ainsi que des éléments de décor plastique (par exemple, des butons appliqués, des protomes zoomorphes et des fausses anses).

En analisant des découvertes faites a Corlăţeni (fig. 1/7-9 ; 2/1, 6-7), Traian-Dealul Fîntînilor (fig. 2/3) et Calu-Piatra Șoimului (fig. 7/1), l'ouvrage met en relief les différentiations manifestes dans la composition de la pâte. Ces différentiations sont evidentes aussi dans la céramique *C* qui accompagne l'étape Cucuteni B, en résultant des découvertes de Glăvăneștii-Vechi, Valea Lupului, Frumușica (fig. 3/6 ; 9/7 ; 11/1, 8), Podei-Tg. Ocna (fig. 9/8 ; 11/7, 9-10), Ghelăiești (fig. 3/1-5 ; 4/1, 5-7 ; 5/1-5 ; 6/4, 6, 8 ; 7/3), Văleni-Piatra Neamț (fig. 2/8 ; 4/3-4 ; 9/1-6 ; 10/3-4, 7 ; 11/6), Hlăpești-Neamț (fig. 4/8 ; 5/6 ; 6/1, 3, 5, 7 ; 7/2 ; 10/6), Costești-Baia (fig. 8/2-3), Solca (fig. 6/2) et Mihoveni-Suceava (fig. 8/4, 6), Ștefănești-Botoșani (fig. 4/2 ; 8/1), Mărgineni-Bacău (fig. 10/5, 8 ; 11/2, 5) et Costișa-Neamț (fig. 8/7).

Pour souligner les contributions dûes aux certains éléments „steppiques" et aux certaines cultures énéolitiques à l'apparition de l'élément *C*, l'ouvrage analyse les rapports des éléments „stepiques" avec la culture Cucuteni-Tripolie, tout comme les différentiations fréquentes dans la composition de la pâte, des formes et du décor de la ceramique *C* des établissements Cucuteni appartenant à la même phase, ou voire dans le cadre du même établissement.

En partant des mêmes arguments, l'ouvrage souligne que la pénétration des elements *C* dans le cadre de la culture Cucuteni a eu lieu par des groupes res-

treints, ayant un degré d'intensité plus grand ou plus limité pendant certains moments. Mais cette pénétration a été fluente, radiaire et interferée sur toute l'aire.

En soulignant les contacts prématurés des elements „steppiques" du type Srednii-Stog II avec la culture Tripolje au niveau de l'étape B/I (Cucuteni A 2), l'ouvrage montre qu'à l'ouest de Prut les éléments *C* sont arrivés vers la fin de la phase Cucuteni A, ce qui prouve leur avancement graduel.

La symbiose des éléments de la culture „steppique" type *C* avec les éléments Cucuteni a determiné l'assimilation graduelle de l'élément *C* par les porteurs de la culture Cucuteni.

En ce qui concerne l'emploi des autres éléments en dehors de la céramique par les porteurs de la céramique C, l'ouvrage souligne que leur analyse a été insufisante et reconnait la possibilité que certaines haches en silex et d'autres outils appartenant aux établissements Cucuteni eussent été vehiculés par les porteurs des éléments „steppiques". En même temps, l'ouvrage met en relief le fait que l'analyse de la céramique *C* et de ses rapports avec la culture Cucuteni est une illustration du fait que cette première vague de pénétration des éléments de la culture „steppique" n'a pas produit des réorganisations économiques et sociales dans l'evolution de la culture Cucuteni.

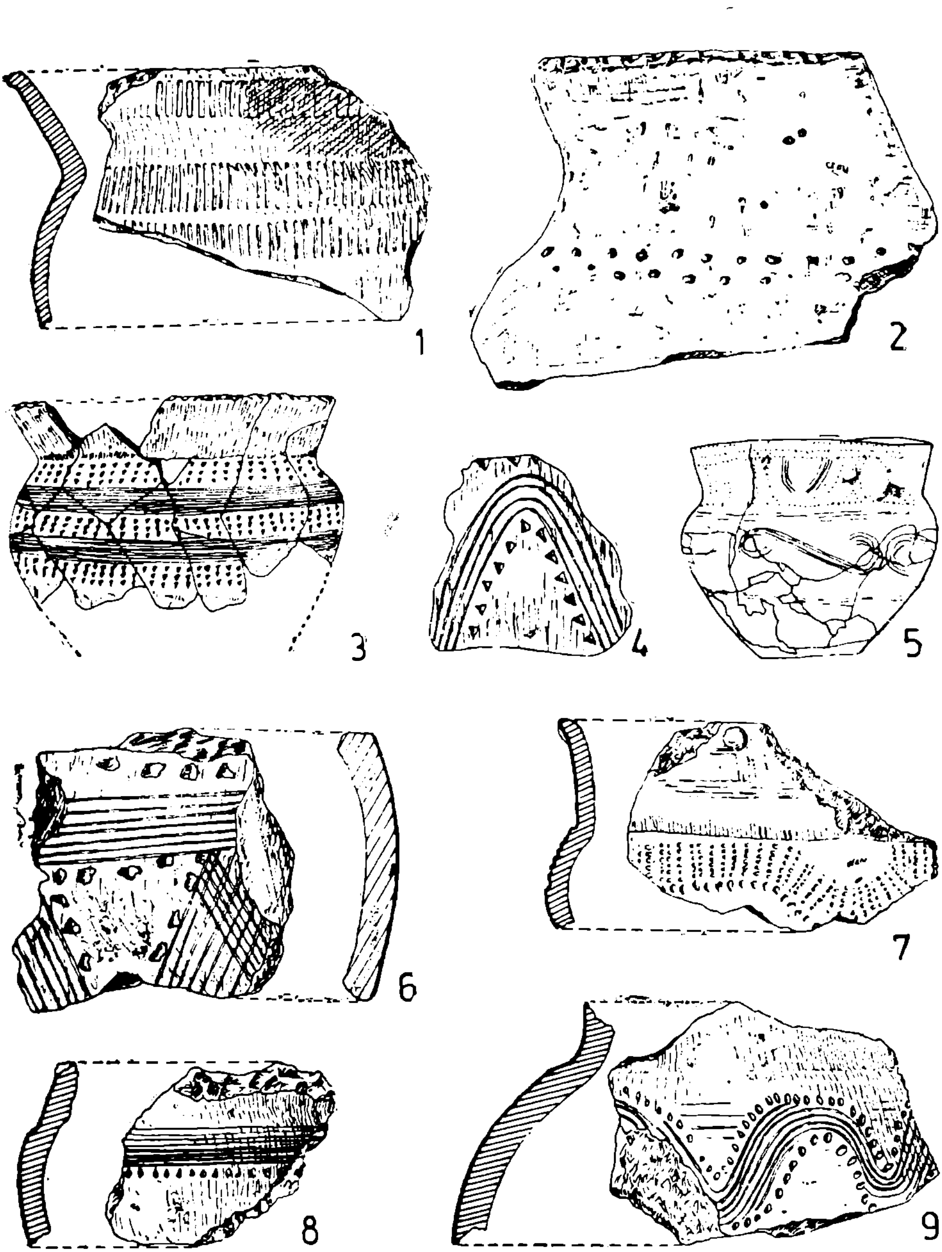

Fig. 1. — Ceramică de „tip C" din așezări Cucuteni A (1-6) și Cucuteni A-B (7-9) : 1, Fedeleșeni ; 2, Chetrești-Vaslui ; 3-6, Drăgușeni ; 7-9, Corlăteni.

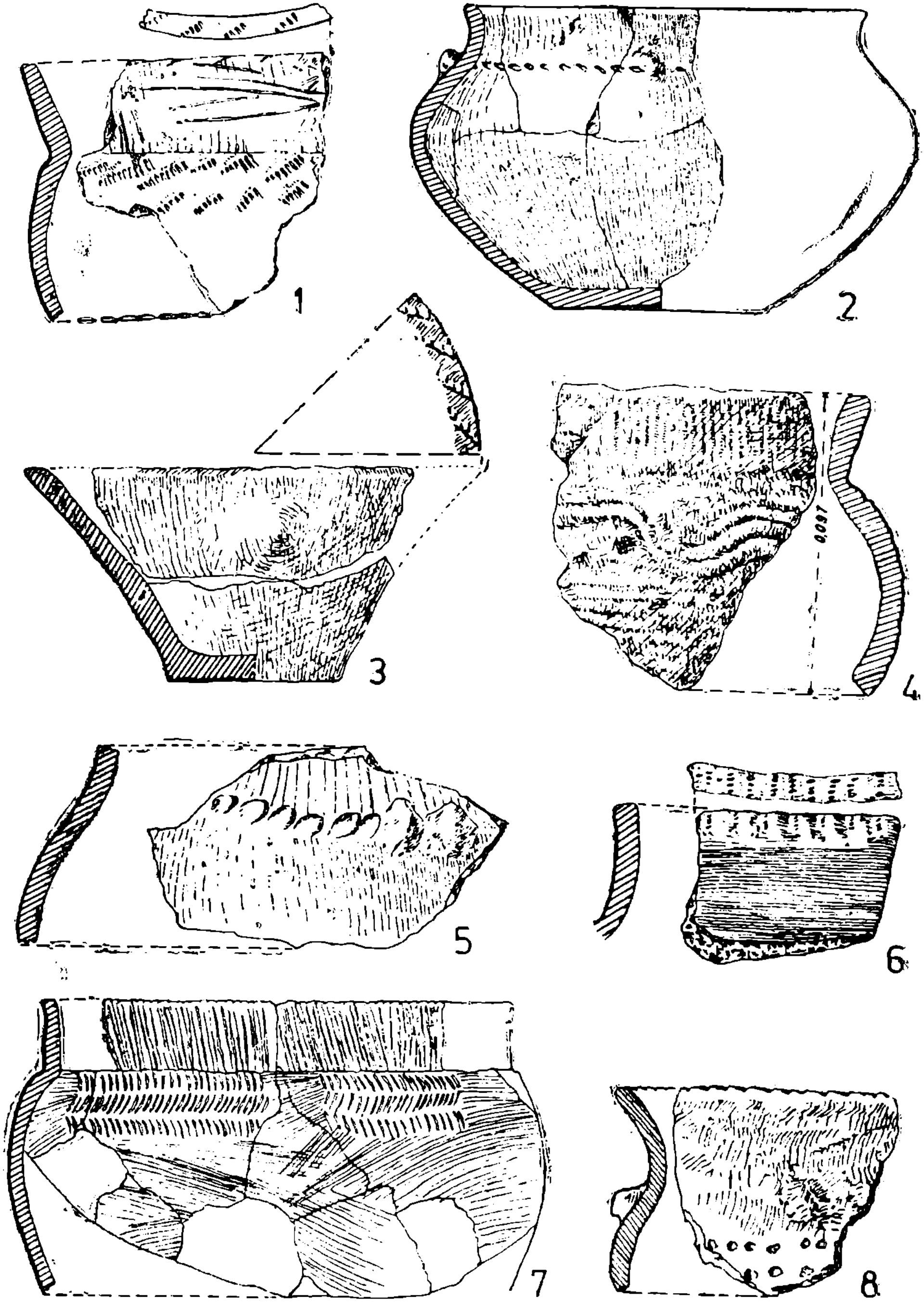

Fig. 2. — Ceramică *C* din așezări Cucuteni A-B (1, 3-4, 6-7) și Cucuteni B 1 (2, 5, 8) : 1, 6-7, Corlăteni ; 2, 5, Glăvăneștii-Vechi ; 3-4, Traian ; 8, Văleni-Piatra Neamț.

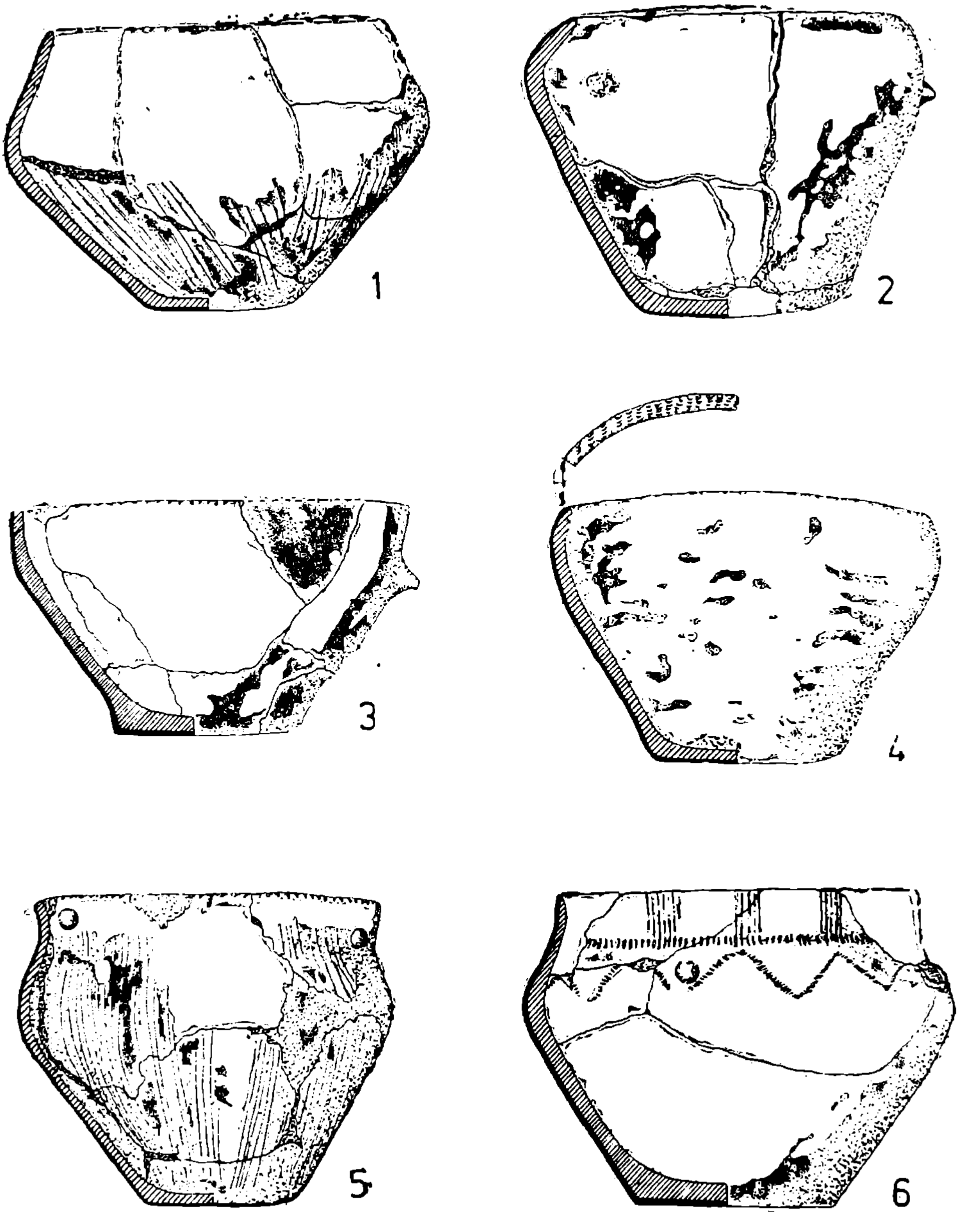

Fig. 3. — Ceramică *C* din așezarea Cucuteni B 1 de la Ghelăiești (1-5) și din faza Cucuteni B 2 de la Frumușica (6).

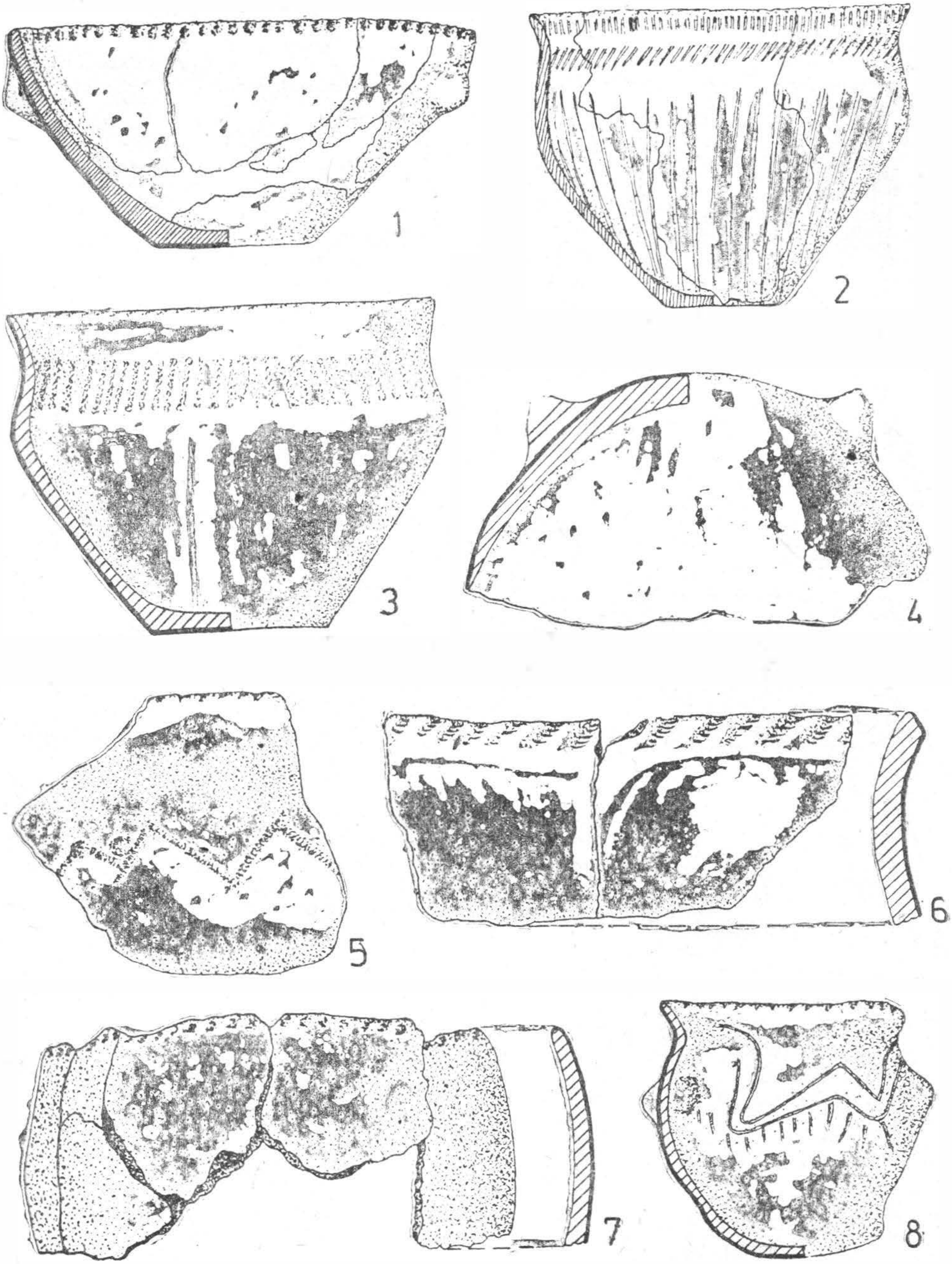

Fig. 4. — Ceramică *C* din așezări Cucuteni B1 (1, 3-8) și B 2 (2) : 1, 5-7, Ghelăiești; 2, Ștefănești-Botoșani ; 3-4, Văleni-Piatra Neamț ; 8, Hlăpești-Neamț.

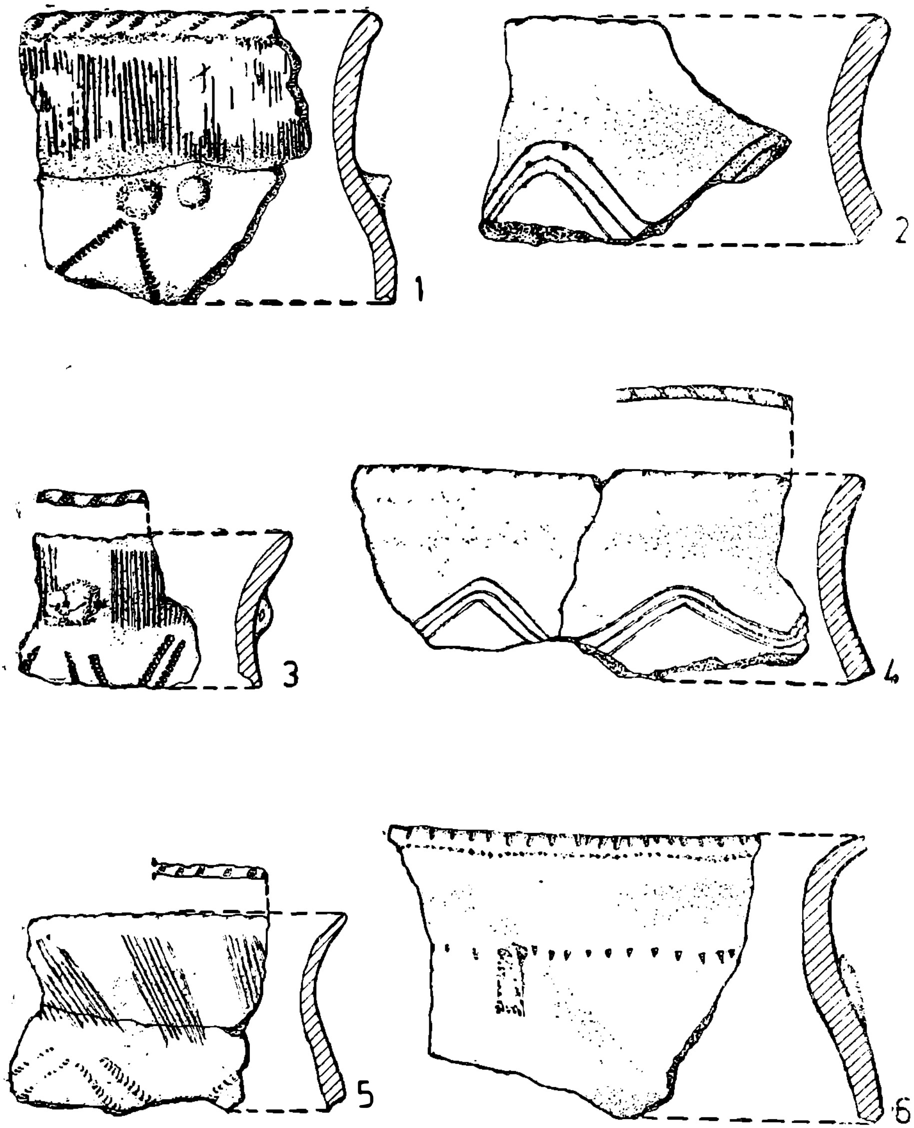

Fig. 5. — Ceramică de „tip C“ din faza Cucuteni B 1 : 1-5, Ghelăieşti ; 6, Hlăpeşti-Neamţ.

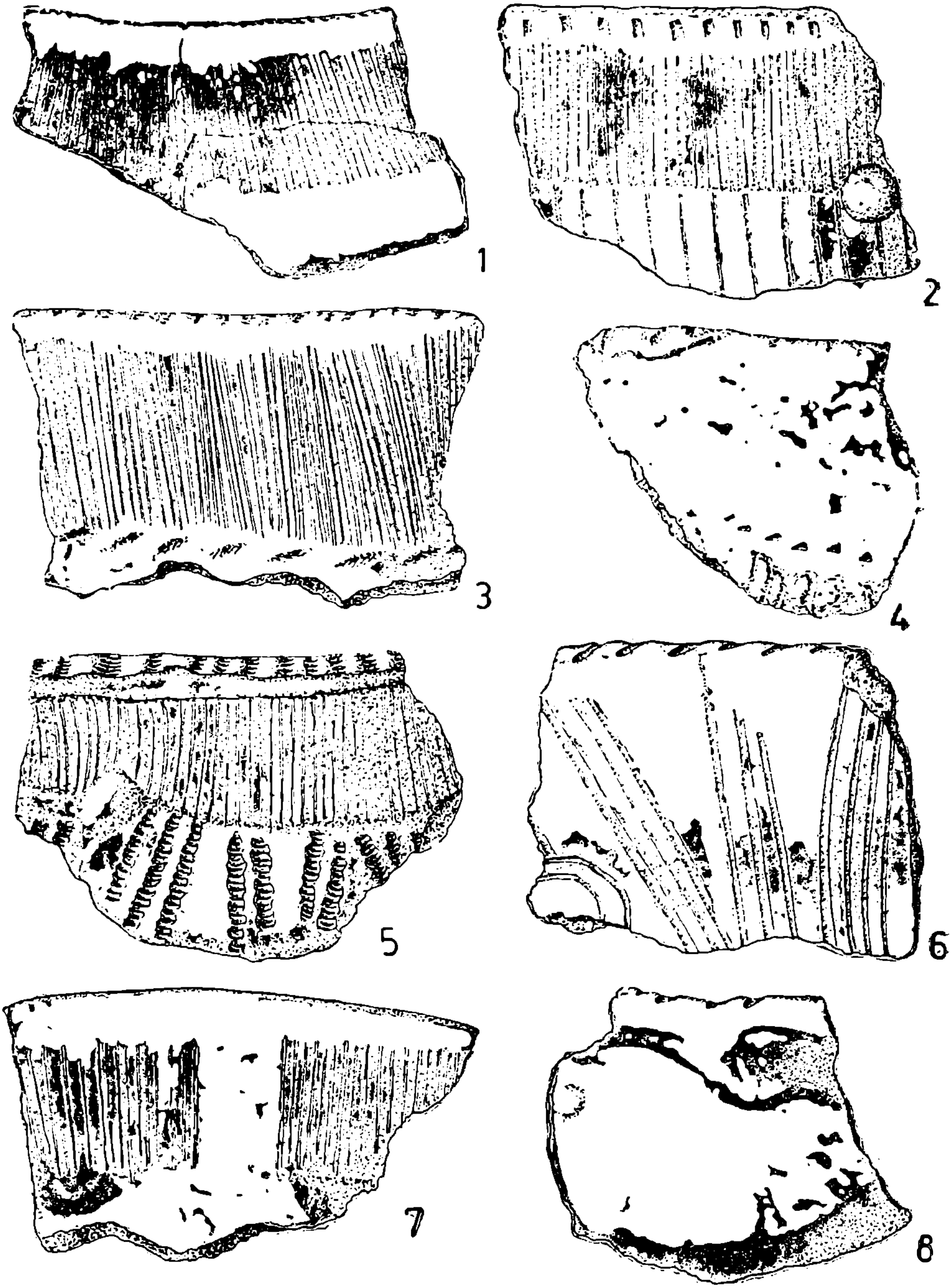

Fig. 6. — Ceramică de „tip C" din faza Cucuteni B 1 : 1, 3, 5, 7, Hlăpești-Neamț ; 2, Solca-Suceava ; 4, 6, 8, Ghelăiești.

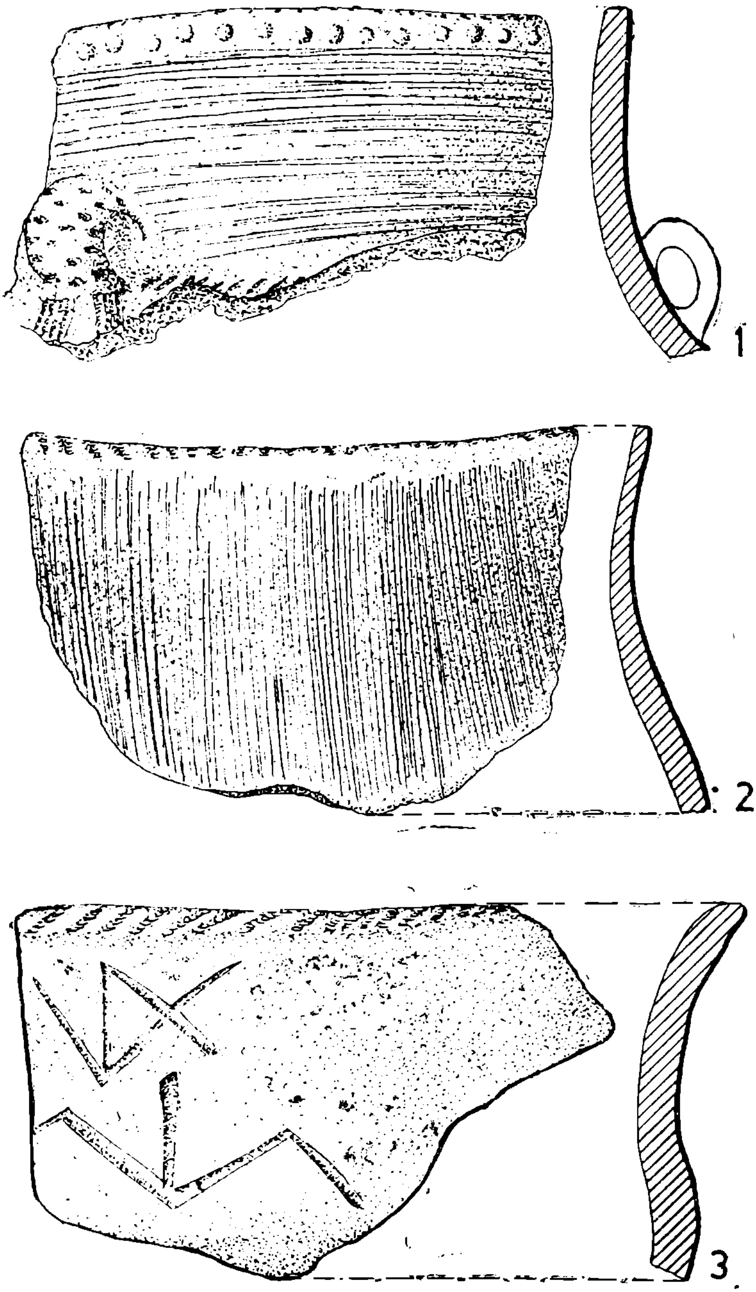

Fig. 7. — Ceramică *C* din așezări Cucuteni A-B (1) și B (2-3): 1, Calu-Piatra Șoimului; 2, Hlăpești-Neamț; 3, Ghelăiești.

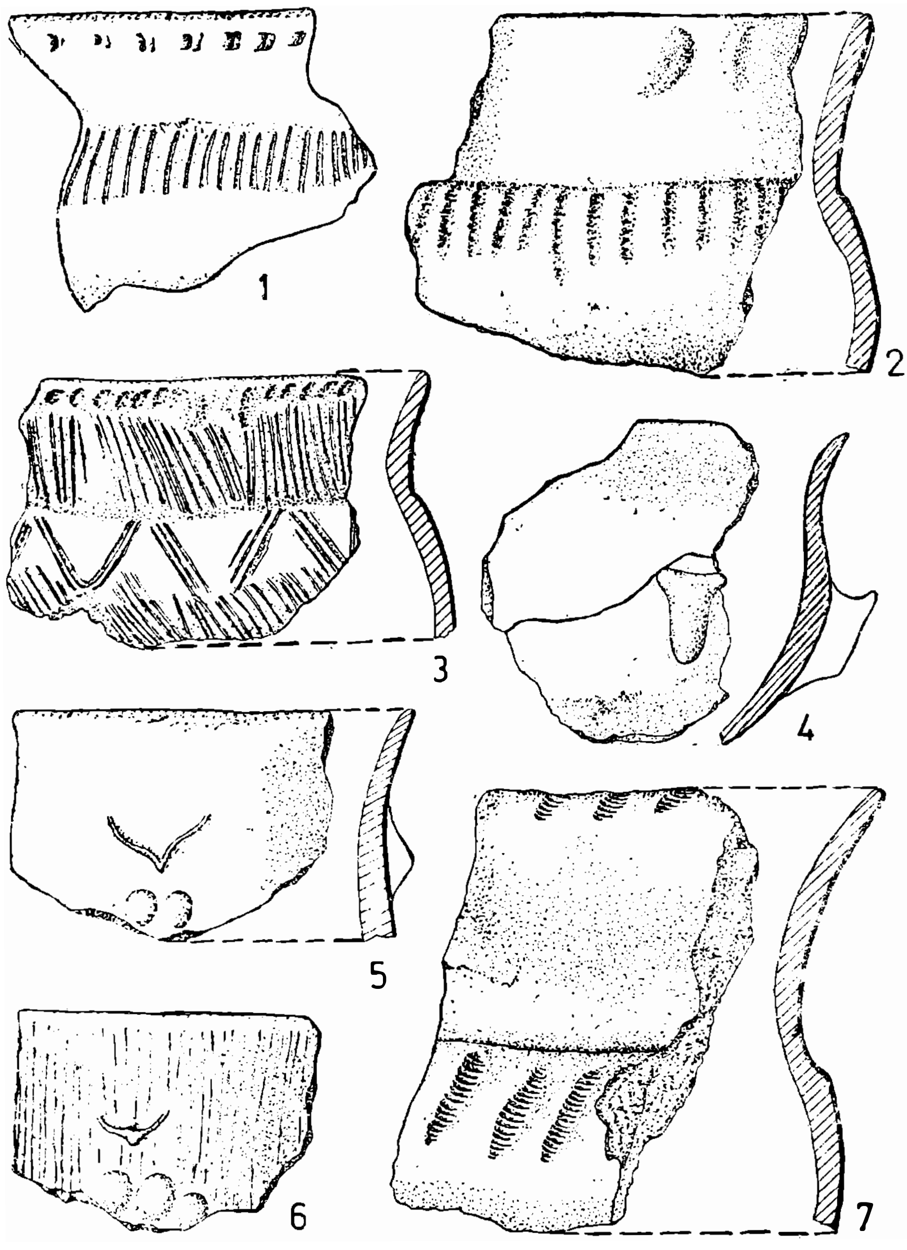

Fig. 8. — Ceramică *C* din așezări Cucuteni B : 1, Ștefănești-Botoșani ; 2-3, Costești-Baia ; 4, 6, Mihoveni-Suceava ; 7, Costișa-Neamț.

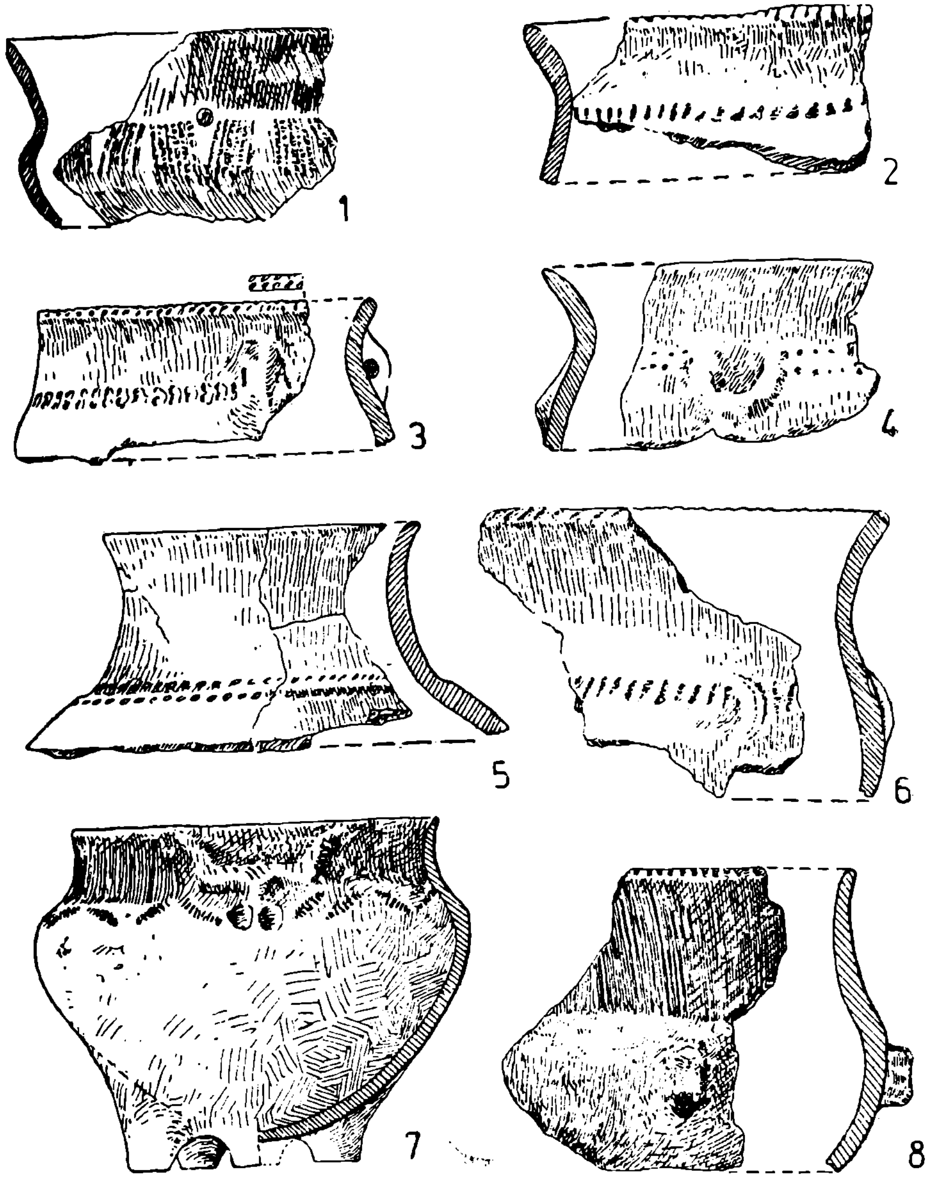

Fig. 9. — Ceramică *C* din nivele Cucuteni B : 1-6, Văleni-Piatra **Neamț** ; 7, **Frumușica** ; 8, Podei-Tg. Ocna.

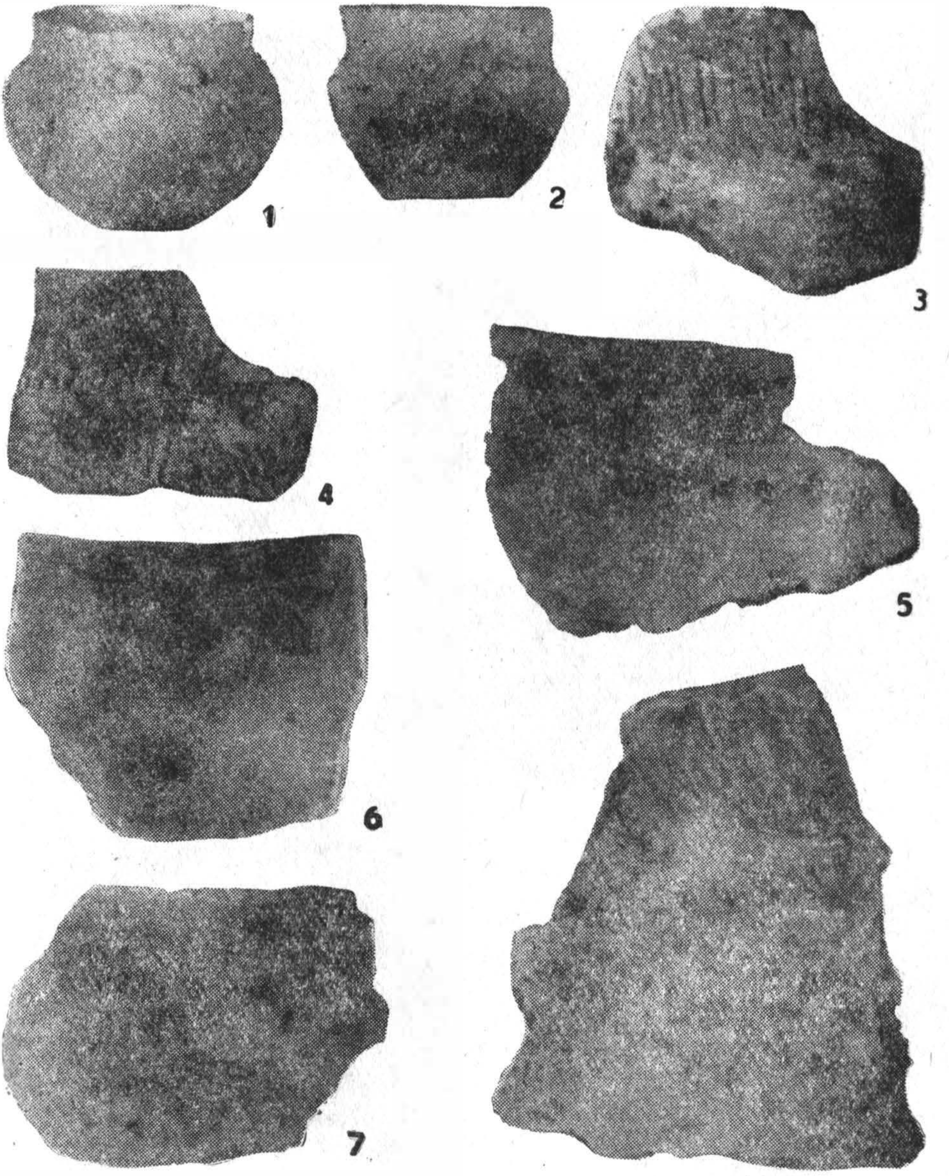

Fig. 10. — Ceramică C din așezări Cucuteni B : 1-2, Cucuteni ; 3-5, 7, Văleni-Piatra Neamț ; 6, Hlăpești-Neamț ; 5, 8, Mărgineni-Bacău.

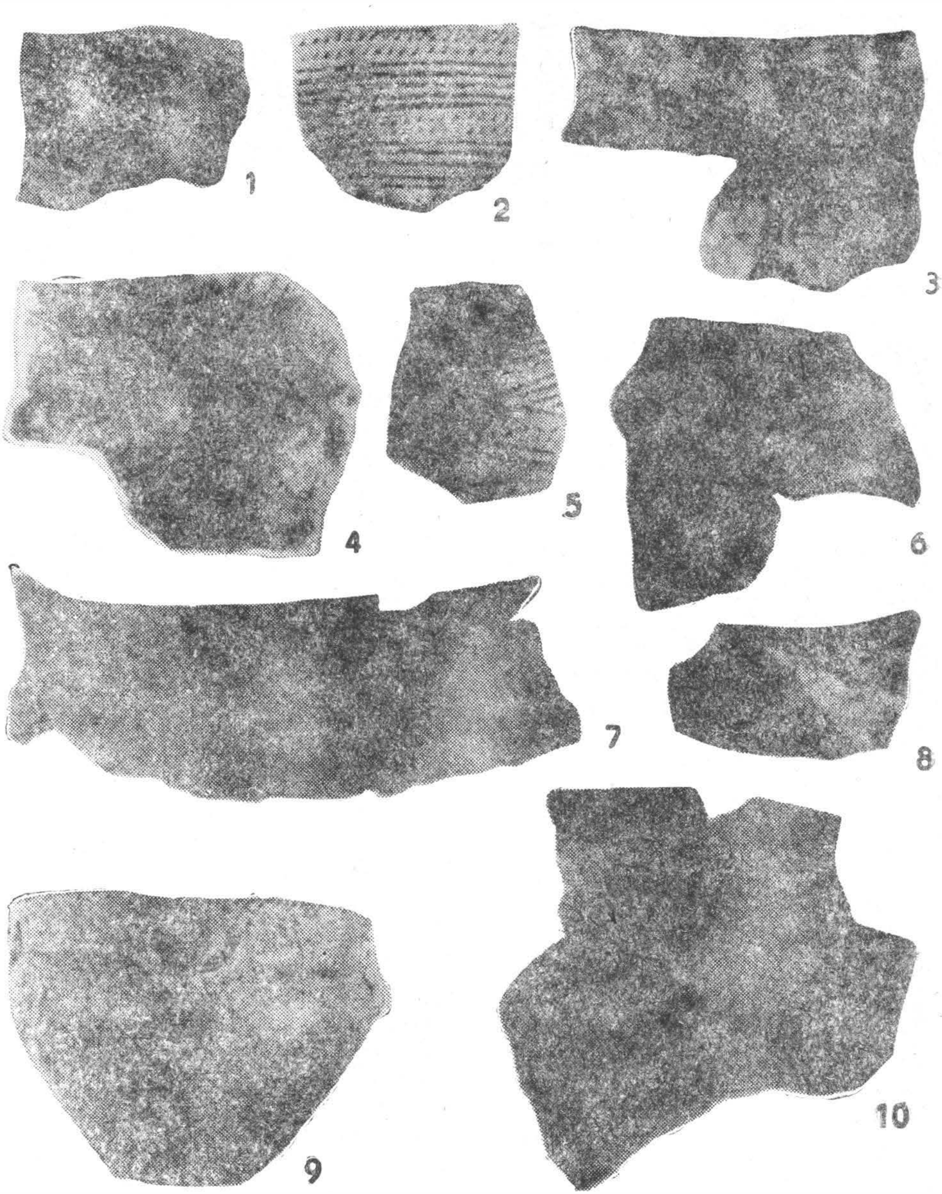

Fig. 11. — Ceramică C din așezări cucuteniene : 1, 8, Frumușica ; 2, 5, Mărgineni-Bacău ; 3, Traian ; 4, Huși ; 6, Văleni-Piatra Neamț ; 7, 9-10, Podei-Tg. Ocna.